

**СОЦИОЛОГИЧЕСКИ
ИНТЕРПРЕТАЦИИ НА
КОМАНДНО-АДМИНИСТРАТИВНАТА
СИСТЕМА**

"Аз трябва да кажа, че това твърдение е съвършено неправилно, че то никак не отговаря на действителността."

Йосиф Сталин

© автор – Петко Симеонов

© научен ръководител – член кор. Стоян Михайлов

© издателство – ОМДА

ISBN 978-954-9719-00-0

Този труд беше плановата ми научна работа в Института по социология за 1988 година. През септември я предадох на моя научен ръководител - член-кореспондент, проф. д-р Стоян Михайлов - бивш секретар на ЦК на БКП. Той я прочете и ми каза - да я скрием, защото ще патим. Ще докладвам пред Научния съвет, че си се отчел...

След 10.XI.1989 година това беше една от първите разработки, приети от Научния съвет на Института по социология. Части от него са публикувани в списание "Социологически проблеми". Огласявам я без никакви поправки.

До 11 ноември 2018 г трудът беше огласен в ОМДА като текст. Сега вече в интернет е като книга. Това се налага за ползване и цитиране на труда, което иначе се е вършило с ограничени възможности за авторова претенция.

Не са внасяни никакви поправки в текста.

I. ВМЕСТО ВЪВЕДЕНИЕ

Вече е очевидно, че социализмът по този път не може да върви. Днешният му модел се оказва само либерализирано продължение на сталинизма. Той не осигурява условия за развитие на производителните сили, не е привлекателен за милионите хора, не удовлетворява с постиженията си никого. В официални партийни документи той вече не се нарича "Развит социализъм", а "командно-административна система", с която искаме да се разделим.

Първо. Сериозно изоставяме в развитието и усвояването на новите технологии. В стария тип производства - добив на чугун и стомана, на въглища и електроенергия и прочие, през петдесетте и шестдесетте години имахме определен напредък. Изоставането обаче в новите направления - електроника, автоматика, роботика, производството, обработката и разпространението на информацията е толкова драстично, че усилието да се върви в крак със света, като се опрем на традиционните производства, доведе до тяхното износване и до увреждане на природната среда. По оценките на специалистите, намиращи място и в средствата за масова информация, оборудването на индустрията е в "клинична смърт". Вече се появиха драматични пробиви - излизането от строя на електростанции, довели до енергиен колапс на стопанството, крупни аварии в химически предприятия, железопътни катастрофи и пр.

Експлоатацията на природната среда взе застрашителни размери. Поради недостатъчната публичност общата картина е мъглява, но в различни публикации, служебни и засекретени материали се споменават замърсявания, които надхвърлят десетки, стотици и хиляди пъти допустимите норми. Има буквално унищожени полета, въздухът около някои заводи е по-опасен от отровните газове на Първата световна война, в редица реки тече всичко друго, но не и вода. Продължава невиджаната сеч на горите, на път сме да унищожим Черноморието. През 1986 година* българите са работили при следните вредности:

- на открито - на сто;	10.8
- под земята - на сто;	0.5
- при вибрации - сто;	4.6 на
- при силен шум - сто;	10.8 на
- при висока влажност -	4.8

на сто;	
- при висока запрашеност -	6.5 на
сто;	
- при прекомерно слабо или силно осветление -	2.3
на сто;	
- при наднормено висока или ниска температура -	7.2
на сто;	
- при вредни газове или пари -	5.4
на сто;	
- с вредни химикали -	3.9 на
сто;	
- при силни, неприятни миризми -	6.3
на сто.	

Настъплението срещу природната среда и здравето на населението се извършва в името на индустриализацията и икономическия напредък, а всъщност е за сметка на бъдещето, където нашите днешни постижения няма да струват и пукната пара пред съсипеаната природна среда и натрупаните наследствени заболявания.

Навлизаме в нова криза на жизненото равнище. Гарантираният минимум, който беше едно от завоеванията на социализма, особено след химизацията на селското стопанство, развитието на океанския риболов, производството на бройлери, изкуствени влакна и строителни панели; поради сложни причини за цели групи от населението се оказа не толкова гарантиран, колкото минимален.

Към 1986 година средно месечният доход на отделен човек, на основата на признатите доходи е бил:

- без доход -	0.03 на сто;
- с доход до 40 лева -	1.3 на сто;
- с доход от 41 до 55 лева -	2.1 на сто;
- с доход от 56 до 100 лева -	27.4 на сто;
- с доход от 101 до 140 лева -	33.1 на сто;
- с доход от 141 до 180 лева -	20.2 на сто;
- с доход от 181 до 220 лева -	9.0 на сто;
- с доход над 221 лева -	6.9 на сто.

Както и да смятаме тези пари, до комичност да минимизираме разходи за храна, облекло, осветление, отопление, транспорт, жилище, лекарства, изобщо да махнем средства за културно потребление, лека кола, вила и даже обзавеждане на дома, то доход под 140 лева си е гола мизерия, а с такъв доход могат да се похвалят 64 на сто от нашите граждани. Като забравим, че никой не изследва и не разгласява случаите на заболявания и смърт от недоимък на храна, облекло, лекарства и отопление, то чудно е как толкова много хора могат изобщо да живеят. Обяснението е, че значителна част от населението се подпомага с продукти собствено производство, или чрез нерегистрирани доходи от най-различен характер. За нас е важно да кажем, че мнозинството от българите не биха могли да живеят във физическия смисъл на думата, ако я няма "тайната

икономика".

Към ниските доходи трябва да прибавим, че осъщественият в последните десетилетия напредък в най-развитите страни и информацията за него, достигнала до нашите земи чрез текст, реч или вещ създава нова мярка сред населението за "имане" и "нямане". Защото потребностите не се развиват само след като се задоволяват, а и при информиране за такова задоволяване. Редом с неспираемата информация за геометричния ръст на чуждото богатство е реалността на безспирните дефицити, които съпътствуват социализма от самото му зараждане и вместо да намаляват и изчезват, все повече разширяват своята номенклатура, като не подминават нито една стока за широко потребление. Пък и не само за широко потребление.

Икономическите перспективи не са благоприятни.

Износеното оборудване в индустрията, увредената от неконтролирана експлоатация почва, формираните и утвърдени сред населението навици на гражданска, стопанска и трудова пасивност, не дават основание за голям оптимизъм. Наред с това, управленческите структури и свързаните с управлението общности от години насам демонстрират, че колкото и да уважават обществените интереси, по-мили са им собствените привилегии. Тяхното субективно чувство може да е друго, но практиката на последните десетилетия е недвусмислена - привилегиите, както и проблемите все си стоят. Някои фризьорски манипулации не променят нещата.

В обществото разцъфтяха цял клас деформации, които не само спъват производството, но дават отражение върху всички социални сфери. Деформациите са:

Втората страна на проблемната ситуация, в която се намираме. Те имат системен, непрекъснато разширяващ се характер, наподобяват злокачествено заболяване, което ни тегли към трапа. Пълното изясняване на причините им е от съдбоносно значение. Ще групираме деформациите в няколко типа:

1. Трудовите интереси на човека не са съсредоточени в професионалния му труд.

Действува трайна политика на минимизация на доходите на трудещите се, благодарение на която се правят отчисленията за развитието на индустрията, за поддържането на отбраната и за издръжката на апарата. Тази политика има гранични варианти, като при някои професии - сервитьори, бармани, магазинери, бензинаджии, таксиметрови шофьори и други стига до абсурдно ниво, като се изхожда от презумпцията, че те останалото ще си го откраднат от клиентите. Политиката на минимизацията на заплатите изобщо има такава предпоставка - кражбата. С великолепно простодушие Брежнев казал сред своето обкръжение: "Никой не живее от работната заплата. Помня, когато бях млад и учех в техникум, ние разтоварвахме вагони, за да изкараме нещо допълнително. И какво правехме? Всеки четвърти сандък или чувал вземахме за себе си. Така живеят

всички в страната." Да се смята, че мнението на Брежнев няма отношение към заплатите у нас, ще бъде наивно.

Така значителна част от работещите са ориентирани не толкова към своя труд, колкото към възможностите за кражби и злоупотреби, които открива служебното им положение. Уникално е, че с честно изработените пари човек едвам се изхранва и облича, а с незаконно спечелените купува кола, вила, пътува по чужбина, обзавежда се с валутна мебел и техника. От едната страна е ценността на труда, с който купува трохите, от друга - ценността на злоупотребите, с които живее по човешки.

На всички е ясно, че не може да се забогатее чрез труд. Независимо от доминантите в потребностите на човека - от хубава музика, екстравагантни дрехи, коли или пътешествия, богатство е нужно всекиму, към него главно или второстепенно, явно или скрито, осъзнато или неосъзнато се стреми човекът, макар и да го има, само за да му изтече между пръстите. Богатство с труд не се придобива и не става дума за уникалните в епохата на научно-техническата революция ниски възнаграждения на рационализатори, изобретатели, инженерно-технически персонал и хуманитарна интелигенция, а за това, че обикновеният човек няма никаква реална перспектива за материален просперитет чрез труд. При капитализма, поради характера на системата, пред всеки стои миражът на милионера, колкото и миражен да е той. У нас завършилият например средно образование и да се съсипе от работа, на петата година ще стигне социалния таван на своя живот, но ще трябва къртовски да работи и пести стотина години, ако иска сам чрез труд да постигне заветната мечта за самостоятелно жилище, прилично обзавеждане, вила и кола.

Друга значителна част - 72 на сто от всички български граждани - имат лично стопанство, на което повечето активно се трудят. Те отделят значително време и сили за него. Вярно е, няма данни, които да показват, че те по-лошо работят на местоработата си от хората без лично стопанство, но сигурно е, че ако човек е достатъчно съсредоточен в труда си, намира в него пълно духовно и материално удовлетворение, той би копал градина или лозе само за развлечение и би имал повече сили - физически и духовни, за професията си.

От трета страна, поради неуредения транспорт, услуги и търговия, трудещият се човек губи нови сили и време, което допълнително му пречи да се съсредоточи изцяло в работата си. Тук се прибавя и ниската култура на отдиха - денонощен, седмичен и годишен, което не позволява пълноценно възстановяване на трудовите възможности.

Освен това на местоработата си трудовият човек е вплетен в мрежата на властните взаимоотношения, които по принцип са неделови. Той трябва активно да участва във възпроизводството и разпределението на властта - иначе няма да се задържи, да се "интегрира с

колектива". Безпринципни приятелства, познанства, връзки, отношения на извънпроизводствена зависимост – довеждат до създаването на една общо взето блатна, непрофесионална атмосфера, в която понятията за трудова дисциплина, качество, висока производителност, научно-технически прогрес, реален трудов принос звучат като "натегачество", като празнословие. Даже в Института по социология към БАН по едно време администрацията издигаше като критерии за растеж на научните работници не само техния научно-изследователски принос, а и техните нравствени качества и колективизъм, оценени от същите тези администратори.

Във все още действащите атестационни карти има две точки от общо 18, в които се дава оценка за това как атестираният допринася за реализация на държавната политика и каква е неговата обществено-политическа дейност. Не е тайна, че точно тези оценки (тъй като те са резултат на реалното място на работещия в системата на властните отношения в трудовия колектив) имат непропорционално висока тежест при формулировката на предложенията за кадровите промени и измененията в щатната заплата.

2. Официалните ценности не изпълняват регулативните си функции в обществото.

Тези ценности, от които бихме изброили равенството, братството, другарството, социалната справедливост и труда, макар и запазили своята привлекателност, са толкова далеч от функционирането на реалния социализъм, че населението вече не вярва в тяхната действителност.

В обществото съществува очевидно неравенство по селищен и семеен произход, по полова принадлежност. Действува феодалният закон за жителството, според който роденият на село може да стане ватман в София, но не и говорител по радиото. Има прояви на срамна семейственост – децата на голямото началство са във всяко конкуренция с простосмъртните си връстници. Като се започне с училищата, ВУЗ-овете, в които учат, мине се през работата, която започват и бързината на служебната им кариера, и се свърши с дипломатическите им паспорти, специалните магазини и болници. Жените, които бяха принудени да излязат на пазара на работната сили, са поставени в неравно положение с мъжете. От една страна те пълнят тежките производства, извършват неподходяща за организма им работа, от друга – трудно пробиват "нагоре" и техните представителки сред висшите слоеве на социалното управление се броят на пръсти.

Фрапиращо е неравенството в условията на живот в отделните региони. Едни са условията за труд и живот в района на Варна, други – в района на Мадан. И социалните различия са далеч по-големи от различията в природната среда.

Както за равенството, така и за останалите ценности, ще говорим по-нататък, но едва ли някой би оспорил

твърдението, че прокламираните ценности на социализма не изпълняват регулативните си функции в обществото.

3. Шири се пасивността пред научно-техническата революция.

Тази пасивност е така всеобхватна, че като изключим куба на Рубик, няма друга новост, която да е родена в условията на "реалния социализъм" и да е заляла световните пазари. Напротив - в производството на повечето продукти ние сме в позицията на догонвачи. Да се оправдаваме с тежкото историческо наследство е смехотворно, защото Южна Корея не тръгва от по-предни позиции, а Чехословакия преди Втората световна война беше сред най-развитите страни в света.

Един от индикаторите на пасивността пред научно-техническата революция е четенето на научно-техническа литература:

(в проценти)

Четене на литература от природните и техническите науки		Четене на литература от обществените науки		
1968 г.	1986 г.	Честота на	1968 г.	1986 г.
		четенето		
		редовно		
7,85	8.49		6.83	6.37
		нередовно		
6,60	6.41		8.36	6.34
		рядко		
5.81	6.82		7.10	7.12
		по-рано чел, сега не чете		
4.75	6.16		4.08	7.89
		никога не е чел		
74.93	72.10		72.27	72.41

Данните сами за себе си са показателни, но те стават отчетливи, ако се оценят на фона на бурно разпространение на четенето като дейност, което е свързано вероятно с ръста на образованието. Така читателите на вестници, масови списания, художествена литература, рязко са се увеличили.

Читатели на списания:

(в проценти)

**Списание
1986 г.**

1968 г.

"Младеш"	7.23	8.25	
"Наука и техника за младежта"		5.61	7.21
"Лада"	3.05	7.11	
"Септември"	1.06	2.02	
"Пламяк"	1.10	1.71	
"ЛИК - БТА"	1.42	5.22	
"Политическа просвета"		0.73	3.12
"Ново време"	2.66	1.75	
"Партиен живот"		2.17	2.91
"Наука и техника - БТА"		3.80	5.76

Читатели на вестници:

Вестник 1968 г. 1986 г.

"Работническо дело"		30.80	37.60
"Труд"	4.37	19.46	
"Народна младеж"		14.63	16.56
"Отечествен фронт"		11.18	16.72
"Вечерни новини"		4.40	10.96
"Кооперативно село"		3.70	10.13
"Земеделско знаме"		5.97	6.78
"Поглед"	9.11	22.44	

Сериозни са промените и в образователната структура:

Завършено образование (в проценти) 1968 г.
1986 г.

Неграмотни	9.00	2.71
До начално, включително завършили начално	39.62	15.82
До завършено основно	23.12	30.05
До завършено средно	22.57	36.42
До завършено висше	5.67	10.47

В системата на потребностите през последните десетилетия изпреварващо са се развивали потребностите от информация. Потребностите от жилище, храна, облекло, забавления, отдих, физическа активност, въпреки своето безспорно развитие изостават в сравнение с потребността от информация - делова, събитийна, естетическа, политическа, житейска, научна. Увеличава се четенето, слушането на радио, гледането на телевизия, търсенето на техника за предаване, размножаване, запис, възпроизводство и обработка на информацията. Новата епоха идва у нас не само с компютрите и новите технологии, а и с нарастване броя на дейностите и времето, отделяно за тях по задоволяването на тази потребност.

И тук се сблъскваме с един парадокс. При рязко

нараснала информационна потребност, четенето на научна литература общо взето си остава на равнището отпреди двайсет години. Защо?

Социологическите изследвания показват, че сме попаднали в омагьосан кръг – обществената практика задава сравнително малко въпроси, които подбуждат към четене на научно-техническа литература, а слабото ѝ четене води до понижено приложение на научно-техническите новости, което определя слабото научно-техническо развитие на обществената практика, поради което тя задава сравнително малко въпроси, които подбуждат към четене на научно-техническа литература и тъй нататък, и тъй нататък.

Незадоволителното развитие на обществената практика и мястото на човека в нея – ето причината за понижения интерес към научно-техническите знания и за пасивността пред научно-техническата революция. Средата дава малко подбуди, а възможностите за лична инициатива са ограничени. Известно е обаче, че да се промени средата е нужна лична инициатива. Чрез нея избликва прогреса.

Къде е причината за този омагьосан кръг, за да измъкнем от него?

Основната причина както за икономическите ни трудности, така и за ширещите се деформации е в социалната активност на човека – понижена и деформирана. Гражданската и стопанската апатия, несъсредоточената работа, безразличието пред научно-техническата революция, минимизацията на личните цели, издигането в ценност на лентяйството и злоупотребата – това са все прояви на понижена и деформирана социална активност. Какъв е механизмът за деформациите и пасивността?

II. Някои съображения за механизма на командно-административната система

1. Две думи за разликата между индивидуалната дейност и дейността на организацията (групата)

Обществото може да бъде представено като система от дейности. Вън от дейностите на индивидите – самостоятелни или групови, неинституционализирани, няма нищо. Съпътстващата природна среда и материалните продукти на цивилизацията са в обществото само дотолкова, доколкото са включени в дейностите на индивидите.

Индивидуалната дейност може да бъде деструктурирана в диахронен аспект на четири елемента:

субект – програма на дейността – предмети на дейността – резултат.

Субектът на дейността замисля, организира и извършва дейността.

Програмата на дейността е: 1. осъзнатата или неосъзнатата цел; 2. системата от мотиви и стимули за извършване на определена дейност; защо, как, доколко да се извърши, какъв е смисълът, каква е ползата,

какви са последствията и пр.; 3. планът за извършване на дейността. Програмата, това е подбудата за дейността, нейната първична сила, израз и активност и на самостоятелност на субекта. Затова тя е инициативата на дейността.

Предметите на дейността са всички онези материали и идеални елементи, относително самостоятелни единици, които субектът задвижва в процеса на извършване на дейността.

- вещи (оръдия, машини, съоръжения), части и елементи от природната среда;

- живи същества (работен добитък, роби, хора, заставени да работят или живеят по чужда програма, по чужда инициатива, които са поставени на равнището на оръдията и машините);

- идеални предмети (понятия, представи, които са необходими елементи на технологията на дейността. Понятията, представите, които формират подбудите за дейността са елементи на програмата, са съдържание на нейната инициатива).

Резултатът от дейността е всичко онова, което се получава от извършването на дейността, независимо дали е желано или нежелано, дали е целеставено или не. Резултатът може да бъде неотделим от индивида - неговата бодрост след дейността "сън", знанията му след дейността "учене на урок" и др.

Дейността само абстрактно може да се раздели в диахронен аспект на субект, програма (инициатива), предмети и резултат. В своето битие тя е неделима. Този, който има инициативата е субект на дейността, а той е субект дотолкова, доколкото има инициатива и задвижва предметите в процеса на извършване на дейността, предметите ги има дотолкова, доколкото са предмети на дейност, инициатива въвн от дейността е невъзможна, въпреки че така наречените почини са точно...

Върху тази структура на индивидуалната дейност се надстройва структурата на груповата дейност и/или дейността на организацията:

субект на управление - план на дейността - субект на изпълнение - предмети на дейността - резултат на дейността.

Субектът на управление може да бъде, а може и да не бъде, структурно или личностно, отчасти или изцяло, диференциран от субекта на изпълнение. Това е групата или отделен индивид, който съставя плана на дейността, организира неговото изпълнение, внася необходимите корекции в процеса на дейността, санкционира (с положителни или отрицателни санкции) изпълнителите.

Планът на дейността има два основни момента. Първо, планирането на целите - какво да се постигне, в какво качество и количество. Второ, това е планът за технологията на извършваната дейност - кое, как, кога, при какви условия трябва да се направи с оглед получаването на крайния продукт. В плана могат да се включат и редица други елементи - план за квалификационното израстване на изпълнителите, план за

социално развитие, план за реализацията на продукцията и пр. Съвкупността от всички планове дава плана на дейността.

Субектът на изпълнение е онзи индивид или група, който изпълнява плана под ръководството на отчасти или изцяло диференцирания или недиференцирания от него субект на управление.

За предметите на дейността и за резултата от нея могат да се кажат същите неща, както при структурата на индивидуалната дейност.

Груповата дейност и (или) дейността на организацията може да се реализира като отделна дейност със свое начало и край, последвана от друга дейност непосредствено след предишната или времево отдалечена от нея. Тези дейности могат да бъдат еднакви, еднотипни, или пък съвсем различни. В друг вариант дейността на групата и (или) организацията може да бъде непрекъснат процес. Такива са дейностите на повечето производствени предприятия.

Характерно е, че индивидът, участващ в субекта на управление и (или) субекта на изпълнение, се включва в дейността на групата и (или) организацията като извършва индивидуална дейност; т.е. действа по схемата субект - програма - предмети - резултат. Неговата програма може да съвпада изцяло или частично с плана на организацията, но може да бъде и съвършено различно нещо. Предметите, които използва, отчасти съвпадат с предметите на организацията - той може да участва с предмети своя собственост, а идеалните предмети - неговите знания и духовни способности - са неотделими от него. Резултатът от индивидуалната му дейност може да бъде съвсем различен от резултата на организацията. Човек се включва в дейността на организацията, за да постигне своите си цели, участва с каквито предмети разполага или намира за добри, стига или не до резултата, който го е интересувал. За яснота даваме екстравагантен пример:

Концлагеристът отива да сече дърва, което е планова задача на неговия лагер, не защото си поставя за цел да изпълни плана, а защото иска да оживее и днес. Неговата инициатива в неговата дейност е свързана с целта - да оживее. Самата сеч го интересува само в този смисъл и той задвижва предметите - триони, брадви, дървета в своята дейност само дотолкова, доколкото ще постигне своята си цел. Това изместване между целта на организацията - нейния план и целта на субекта на изпълнение - неговата конкретна програма на дейност е постоянно и неизменно явление във всяка организация. Даже и когато субектът на изпълнение изцяло приема плана на организацията, това си остават две различни неща: от една страна е планът, от друга - неговата програма на дейност.

Всеки човек е не просто отделна система, в която нещата имат своя специфика, той е субектът на социалната активност. Стремехът да се прави нещо е основно качество на човека като социално животно. Той трябва сам, по своя воля да задвижва онова, което е по

силите му, за да постигне удовлетворение или забрава от съществуването. Вършенето, действуването е не толкова средство за постигане на отделни цели – да се стотви боба, да се изкара надницата или да се боядиса стената, дейността е крайната цел на човека, нещото, заради което той се ражда и живее. "Именно затова – казва Паскал – предпочитаме лова пред уловения дивеч."

Човекът се състои от неизброими елементи, които наричаме съвсем условно предмети – ръце, пръсти, крака, очи, воля за победа, чувство за справедливост, способността да се изчисли колко са две по две, знанието, че кравата пасе трева, желанието да бъде като другите и стремежът да се различи и пр. Наред с тези предмети, човекът е заобиколен от неща, които му принадлежат и (или) които може да използва: крава, ведро, крайпътен слог, мандраджия и пр. В центъра на тази предметна галактика стои изчистеният, абстрактен АЗ, чието съществуване се измерва с това, доколко и как може да движи чрез чрез дейностите тази галактика, да придава социологическо значение на предметите. Да пасе кравата, да я дои, да продава млякото и да взема пари, за да се чувства успял и възнаграден по справедливост. Доколкото е задвижил тези предмети (или някои други) сам, по своя воля, чрез своя програма, дотолкова той е суверенен човек.

Затова, когато кравите се кооперират и програмата за тяхното пасене, доене, продажба на млякото и разпределение на парите се превърне в план на Текезесето, то човекът запретва ръкави, не да изпълни плана, а да си създаде своя нова програма, в която може в някаква степен да бъде включено и изпълнението на плана, но може и да не бъде включено. Във всички случаи програмата и плана са различни неща.

Изобщо разликата между индивидуалната дейност, чрез която се изпълнява дейността на организацията е повсеместна и неизбежна. Тя обаче придобива исторически драматичен характер при строителството на социализма в неговото сталинистко разбиране.

2. Силата и сакрализацията

На пръв поглед бедата в командно-административната система започва с илюзията, че обществото е окончателно обяснено от класиците на марксизма и оттук нататък то трябва да се развива според това най-правилно обяснение и дадената на негова основа прогноза. За тази цел, за да се преобрази революционно обществото, то трябва да бъде поставено под всеобхватния контрол на едно централизирано управление, което на основата на научната теория да решава кое, как, кога и защо трябва да стане. С други думи централизираното управление инструментализира научната теория в социалистическа целесъобразност. По този начин се осигурява прогреса, справедливостта, мира, социализма, истинската демокрация.

Представата за природата на обществото и за характера на обществените науки е възлов за командно-административната система. Важно е, казва Сталин, да

се разпрострат "принципите на философския материализъм върху изучаването на обществения живот" (2, стр. 603). И добавя: "Ако връзката между явленията в природата и тяхната взаимна обусловеност представляват закономерности в развитието на природата, то от това произтича, че връзката и взаимната обусловеност на явленията в обществения живот представляват също така не нещо случайно, а са закономерности в развитието на обществото" (2, стр. 603).

Щом централизираното управление се опре върху "закономерностите в развитието на обществото", то е способно "да разбие реакционните сили и да разчисти пътя на прогресивните сили на обществото" (2, стр. 607). Оттук нататък всичко за него "е лесно и безспорно".

Истината обаче е, че командно-административната система по същество не се интересува от науката и научния социализъм. Тя изобщо не изхожда от него. Нейният корен е в утопичния социализъм. "Главната черта - пише Александър Гагнус - на ненаучния, утопически социализъм е предпочитането на субективното пред обективното. Волята пред закона. Заповедта пред изследването. От тук следва неизбежността на авторитарността към личността след победата на "волевото начало" в социализма." (3, стр. 148). А тази победа е предопределена от ниската марксистка култура на значителна част от ръководителите на болшевишката партия. Те си остават по същество левичари, утописти, които искрено се стремят да дадат на човечеството щастие на всяка цена, без да го питат дали то е съгласно да плати тази цена (пак там).

Да се стори добро на обществото - такъв е големият замисъл на командно-административната система. Добро на всяка цена и с всички средства. Но за да има легитимност това желание, да бъде оправдано и законно в някакъв смисъл е необходимо да се обожестви науката. Да се издигне тя в ранг на свето писание. А начинът, по който ще се интерпретира това свето писание си остава във властта на централизираното управление.

Самата негова интерпретация става божествено прозрение. Всеки нов документ се обявява за ново постижение на марксизма, за най-вярна ленинска линия. Сталин се провъзгласява за единствен продължител на делото на Ленин, а самият Ленин (как ли би се срамувал този интелигентен човек, ако разбереше!?) се превръща в бог. Пред неговия балсамиран труп се ходи на поклонение, портретите му като дете се иконографисват и наподобяват младенеца Христос, кошунствено е всяко съмнение в каквато и да е мисъл на Ленин. Един от най-драматичните случаи в интелектуалната история на България през шестдесетте години беше критиката, извършена от Желю Желев на лениновото определение на материята, дадено в "Материализъм и емпириокритицизъм". Желю Желев беше изключен като аспирант, изключен от партията и изселен от София.

От гледна точка на познанието, несъгласието на Желев с Ленин по какъвто и да е философски въпрос е напълно

естествено. Но от гледна точка на политическата святост на Ленин в условията на командно-административната система, тази критика беше кошунствена и Желев получи "справедливото" си наказание.

Основна черта на командно-административната система е тоталната идеологизация, както пише Г. Попов, освещаването на идеите на бюрократизма (централизираното управление), "превръщането на всяко съпротивление на системата в идейно-нравствено престъпление. Бюрократизмът трансформира, изкривява марксизма-ленинизма, след като до крайност е догматизирал и примитивизирал това учение, тълкувайки го като идеология на казармения комунизъм, доближава го до варианта на една своего рода религиозна идеология." (4, стр. 29).

Тъй като централизираното управление не се избира по демократичен път, за да се оправдае върховното му ръководно място, за да му се придаде законност, то неговите решения, идеи, цели се превръщат в неподлежащи на критика религиозни истини. Това не е нещо ново в историята. Царят или султанът са дадени от бога, техните мнения са божествени и следователно - законни, това е легитимността на държавното управление в робовладелческия и феодалния свят. По същия традиционно-примитивен начин се узаконява и централизираното управление в командно-административната система, което отговаря на достигнатото културно равнище на съответното общество.

"Научният подход", "научната теория", "научните методи" и пр. са само фразите, зад които се укрива сакрализацията на постановките, на централизираното управление. Те се осветяват, за да бъдат верни. А щом са осветени, то свят е и този, който ги спуска. Така палачи, престъпни типове, посредственици и морално деградирани персони, които са се оказали на върха, се превръщат в недосегаеми богове: Сталин, Берия, Брежнев, Чурбанов, Вутев и пр., и пр.

Тази сакрализация сковава в религиозен страх всички поданици на системата. Срещу кого ще се противопоставят те? Срещу доброто, правилното, вярното, безгрешното, срещу тези, които най-добре знаят кое как да стане? Ужасна е тази мисъл и затова хора, които без грам колебание са жертвали живота се в революционните борби, изведнъж се оказват жалки пълзльовци. В още по-голяма степен религиозният трепет в подчинението важи за не особено образованите хора. В непубликувани до момента тезиси М. Афанасиев пише: "Бюрократията е изразявала интересите на трудещите се, но не от гледна точка на бъдещето, а от гледна точка на миналото, не като социетални творци на своите социални връзки, а като изискващи своя дял (пай), но не претендиращи за самостоятелна роля в управлението на обществото." (4, стр. 29).

Това отчасти е така. Сакрализацията на управлението дава възможност на "малкия" човек, подчинявайки се на взетите от централизираното управление решения, да се

чувствува важен и значителен. Той изпълнява абсолютната воля. Той е причастен към нея. Той е оръдие на световния прогрес, на последната истина. Той става от малък човек - Голям човек. Командно-административната система дава илюзията за исторически значителен живот и на най-дребното винтче в машината. Затова е и ревът на тълпата срещу "изменниците" и "предателите". Тук е и драмата на човека от тази тълпа, когато осъзнае своето истинско положение, или когато от светостта на вожда и неговите писания не остане и помен.

Сакрализацията не е произволен акт. Осветява се онова, което се цени от хората, нещата от които се стремят от поколения насам: равенството пред законите, задоволяването на основните материални потребности, създаването на справедливо общество, постигането на социална сигурност, премахването на войните, възможностите за индивидуален просперитет, дружелюбни отношения между хората и пр.* Това е и от съществено значение за изграждане на командно-административната система. Един от изследователите на властните отношения съветва "кандидатите за властелини да потърсят ценностите на своите подвластни". (5, стр. 132).

Централизираната власт обявява, че знае пътищата, по които се постигат тези велики цели. Пътищата са обяснени от научната теория, а централизираното управление най-добре интерпретира тази теория. Емерсън пише: "Властта да се контролира или влияе другия се заключава в контрола върху нещата, които той цени". (5, стр. 132).

Така се създава властно отношение между централизираното управление и населението. Колкото повече се осветяват общоприетите ценности, колкото повече се твърди, че пътищата към тях са известни и се върви точно по тях, толкова по-силно е властното отношение. Трябва да минат години, за да се види на практика, че приближаването към заветната цел не е нито толкова просто, нито толкова бързо, за да почне неговата инфлация.

Или накратко: в дъното е старата левичарска болест да се направи света по-добър, независимо от цената. А за да се узакони насилието върху обществото, поставените цели и средствата за тяхното достигане се осветяват с религиозен плам. Целите са същите тези неща, към които се стремят милионите. Формира се съюза между силовите методи, религиозния фанатизъм и общочовешките стремежи, в резултат на който възниква властно отношение между централизираното управление и населението.

Силовият метод на решаване на социалните въпроси, съгласно научната теория е пряко продължение на разбирането на Сталин* за класовата борба: "основните въпроси - пише той- на работническото движение при капитализма се решават чрез силата, чрез непосредствената борба на пролетарските маси, чрез тяхната обща стачка, чрез тяхното въстание". (2, стр. 12). Парламентаризмът е глупост, той е догма на

опортюнизма (пак там).

Основното, което е разбрал Сталин от Ленин и марксизма въобще, това е мобилизацията за силово действие. Той е против "стихийността", в името на "съзнателния елемент", а "стихийността" не е нищо друго, освен опортюнистично преклонение пред "производителните сили". Съществуващото равнище на производителните сили не може да ни спира. "Маркс казваше - пише Сталин - че материалистическата теория не може да се ограничи само с обяснението на света, но че тя трябва още и да го измени" (2, стр. 17). За Сталин марксовият тезис за изменение на света не е съзидателна активност, основаваща се на природата на обществото, това е лозунг за силова промяна, независимо от обективните условия. Веригата на империализма трябва да се къса, където е "слаба", а не "непременно там, където индустрията е по-развита" (2, стр. 21). "Къде ще се скъса веригата в най-близко бъдеще? - се пита Сталин и отговаря - Пак там, гдето тя е по-слаба" и пророкува: "Не е изключено веригата да се скъса, да речем, в Индия" (2, стр. 21).

Дихотомията слабо-силно напълно замества понятията за обективно и закономерно. "Диктатурата на пролетариата - казва Сталин - е неограничено от закона и опиращо се върху насието господство на пролетариата над буржоазията" (2, стр. 33). За него "преходът от капитализма към комунизма трябва да се разгледа не като мимолетен период, състоящ се от редица "най-революционни" актове и декрети, а като цяла историческа епоха, изпълнена с граждански войни и външни сблъсквания" (2, стр. 31). Този период е нужен "за да се даде възможност на пролетариата, първо - да се възпита и закали като сила, способна да управлява страната, второ - да превъзпита и преобрази дребнобуржоазните слоеве в посока, която осигурява организирането на социалистическото общество (2, стр. 31).

От Ленин, многообразен в гениалната си политическа ефективност, Сталин избира и цитира тази мисъл: "При диктатурата на пролетариата ще трябва да се превъзпитат милиони селяни и дребни стопани, стотици хиляди служещи, чиновници, буржоазни интелегенти, да се подчинят те всички на пролетарската държава и на пролетарското ръководство" (2, стр. 31).

Силовата промяна е алфата и омегата на сталинизма. Основните понятия са - ликвидиране, смазване, разрушаване, принуждаване, превъзпитаване, борба, насилия, сила, сломяване, организиране, сплотяване и пр. Провъзгласява се, че диктатурата на пролетариата не е "организация на реда, а организация на войната". (2, стр. 24). Стратегията и тактиката на партията, в опозиция и управляваща, е като стратегията и тактиката на военна част: основни сили, посока на главния удар, близък резерв, вероятен резерв, план на разположение на силите, съсредоточаване на главните сили, настъпление, авангард, уязвим пункт на противника, загубване на темпо, загубване на курса, маневриране с

резервите, правилно отстъпление, извеждане на авангарда изпод удара, събиране на сили, преминаване в настъпление и пр. Самата партия е щаб. "Работническата класа без революционна партия – това е армия без щаб. Партията е боен щаб на пролетариата" (2, стр. 74) – казва Сталин и както показва историята, това не важи само за конкретен период, когато партията е принудена да води въоръжена борба, то важи и в мирното строителство.

"През периода на социалистическото строителство – пише Йосиф Висарионович – особено бие на очи мирната, организаторската, културната работа на диктатурата, революционната законност и т.н." (2, стр. 132). Но за да не би да се подцени "революционната законност", Сталин продължава: "Съвсем не следва, че насилствената страна на диктатурата е отпаднала или че може да отпадне през строителния период" (2, стр. 132). Тя не може да отпадне, защото класовата борба "при диктатурата на пролетариата, става още по-ожесточена, отколкото преди диктатурата на пролетариата" (2, стр. 256). И обяснението за тази работа е много просто: "социализмът расте по-бързо от капиталистическите елементи, поради това относителното тегло на капиталистическите елементи пада, капиталистическите елементи чувствуват смъртната опасност и засилват съпротивата си" (2, стр. 258). Особено опасни са селяните, които са "последната капиталистическа класа" (2, стр. 261). В социалистическото строителство не бива да има никаква "стихийност" (2, стр. 312–313). Например по въпроса за отношението град-село трябва да има строго управление: "Социалистическият град трябва да води след себе си дребностопанското село, като насажда в селото колхози и совхози и като преобразува селото по нов, социалистически начин" (2, стр. 313).

Най-важното в социалистическото строителство е силата. Да решим и да го направим. Сталин казва: "Няма такива крепости, които болшевиките не биха могли да превземат. Ние решихме ред най-трудни задачи. Ние съборихме капитализма. Ние взехме властта. Ние построихме крупна социалистическа индустрия. Ние насочихме средняка по социалистически път. От гледище на строителството ние вече извършихме най-важното. Остана ни не много: да изучим техниката, да усвоим науката. И когато направим това, ние ще развием такива темпове, за които не смеем сега да мечтаем. И ние ще постигнем това, ако истински го пожелаем" (2, стр. 370).

А за да направим каквото пожелаем, трябва да се организираме начело с партията. Тя е "олицетворение на дисциплина и организираност" (2, стр. 76) и "се ръководи от един център" (2, стр. 77). Това е могъщото централизирано управление, което в историята на нашите страни израсна като безпрецедентна деспотична сила. Централизираното управление разчита на "желязната дисциплина на партията", която е "немислима без единство на волята, без пълно и безусловно единство на действията на всички партийни членове" (2, стр. 81).

На страната на този център са и многобройните организации на пролетариата, които "трябва да работят в една посока, защото те обслужват една класа, пролетарската класа. (2, стр. 78). Те са "трансмисии" или "лостове" в системата на пролетарската диктатура" (2, стр. 133).

Не може да има друга партия. Сталин е категоричен: "партията на комунистите не дели и не може да дели ръководството с други партии (2, стр. 129).

За да се действува чрез сила, съгласно светата научна теория, е нужно да се създадат необходимите предпоставки. Основна предпоставка е обобществяването на средствата за производство. Но ако премахването на частната собственост върху средствата за производство е стара марксистка идея, то практиката на това премахване беше създадена от Йосиф Висарионович съгласно неговото силово разбиране на историческия процес.

3. Обществените дейности

При национализацията на производствената собственост и кооперирането на земята, не се обобществяват просто средствата за производство, обобществяват се самите дейности.

На първо място това важи за организирани дейности. Всички социално значими организирани дейности – материално-производствени, научни, художествени, политически, развлекателни, взаимоспомагателни и пр., са изцяло обществени.

Обществен е и техният субект на управление. Неговият ръководител е номенклатурен кадър на съответен комитет, сътрудниците на този ръководител са внимателно подбрани с оглед тяхната идентификация с общодържавната политика. Субектът на управление не принадлежи толкова на управляваната от него организация, колкото на по-висшестоящото звено, което представя пред него държавата или партията. От висшестоящото звено субектът е фактически назначен, от него е направлявана дейността му, от там го оценяват и санкционират.

Обществен е планът на организацията. Планът е директно "спуснат" или съставен по строго определени параметри, а неговото съдържание трябва да има задължително качество – да бъде, в политически смисъл, органична част от общите планове на държавата. Несъгласувани, самостоятелни планове не може да има. А планове, които противоречат на смисъла на плана на централизираното управление, са противозаконни.

Обществен е субектът на изпълнение. Субектът на изпълнение е задължително организиран от контролирани от държавата профсъюзи. Той няма правото на самостоятелно, несъгласувано с държавата действие – стачката е изключена, групови искания и петиции – също. За всяко нещо си има ред, който поставя субекта на изпълнение в тотална йерархична зависимост от по-висшите органи.

Обществени са предметите на дейността. Всички предмети – материални и идеални, загубват връзките със

своите собственици, производители и потребители. Те стават обобществени предмети, които са под контрола на централизирано управление и другите им качества, които ги поставят в отношение към собственик, производител, потребител са маловажни. Важно е предметът, какъвто и да е той, да е под контрола на централизираното управление. Обобществени бяха не само фабриките, заводите и присламчилите се към тях воденици, дарази, казани, занаятчийски дюкяни, магазини, кръчми, клубове, кафенета и пр., обобществена беше природната среда, добитъка, идеалните предмети.

Всяка идея, която "работи" в значима човешка дейност – глобалните идеи (идеята за Бога, за целите на обществото, за смисъла на човешкия живот и пр.), както идеите за социалните отношения и научните идеи се обобществяват, поставят се под контрол и се определя какви трябва да бъдат. Казва се кое е истина, кое – не е, по същия начин, по който се определя коя воденица да остане да работи и коя не, кое село е "перспективно", кое е с "отмиращи" функции. Обобществяват се драмите на театрите, сценариите на киностудиите. Обобществяването става независимо чие е произведението – на жив или мъртъв автор, на българин или чужденец. Казва се дали е хубаво, дали е подходящо да се играе или снима. С един и същи маниер се обявява, че гениите са лъжа, кибернетиката – глупост, произведенията на Солженицин – клеветата. Идеите трябва да бъдат съдържателно единни с разбиранията на централизираното управление или да бъдат "послушни" (техните автори да бъдат "предани" хора) или да бъдат многообещаващи (да правят нарежданията на централизираното управление ефективни, едва ли не чудотворни). Ако идеите идат от буржоазния свят, твърдят нещо мъчноразбираемо и съобщават неприятни за централизираното управление истини, те са низвергнати и са лишени от честта да бъдат обобществени и оттам – включени в системата на съществуващите в обществото дейности.

Обобществява се резултатът на дейността. Независимо от природата на резултата – вещна, духовна, парична, той е незабавно обобществен, подлежи на планирано използване и разпределение. Въпросът с интелектуалната собственост изобщо не е решаван, по предпоставка откритието или художественото произведение щом са създадени, преминават в разпореждане на централизираното управление. То определя съдбата им. По подобен начин се постъпва с жилищата, колите, всичко, което се произвежда. По волята на централизираното управление изведнъж пред празници по магазините се появяват отдавна липсващи стоки.

Обобществяват се не само организираните дейности, обобществяват се и индивидуалните дейности.

Човекът спира да бъде човек и оттам суверенен субект на своята дейност, той се влива в безликата маса, която откровено се нарича "работна сила", "трудови ресурси", "човешки фактор" и тези понятия напълно изместват и заместват хуманитарната проблематика, с

която се занимава социалното управление. Възкръсва феодалният закон за закрепостяването към населените места и предприятията. Строго се определят условията, при които човек може да смени местожителството си. Установява се такъв контрол върху хората, който елиминира всичко, което би могло да ги отклонява от трудовата им дейност – премахват се събори, преследват се именни дни, забраняват се празници и обичаите, свързани с тях (Трифон Зарезан, карнавала по Сирница), отхвърлят се хилядолетни традиции (Коледата, Великден) и пр. Силно се ограничава дейността на църквата, която "разсейва" производителните сили. Отношението към човека е изцяло като към субект на принадлежаща на държавата дейност. Онези дейности, които той извършва от "слободия", които не принадлежат към държавата, не я интересуват, те нямат обществено признато битие. Така се строят жилищни комплекси, в които може да се спи (спането е неизбежната "странична" дейност на работната сила, с която системата се е примирила. Даже в лагерите в Колима е имало бараки за спане, макар че отоплението, дрехите, храната не са били съобразени с потребностите на трудовите лагерни ресурси). В жилищните комплекси освен потребността от сън, другите потребности не се признават – разходки, развлечения, социални контакти. Потребността от храна се обезпечават с полупразни магазини, но човекът все някак ще я нареди – ще си направи компоти и туршии, ще си изкара от личното стопанство или ще си докара от село.

Обобществява се програмата на значимите индивидуални дейности. Нищо социално значимо не може да се направи въвн от тотално обобществените организации. Само чрез съществуваща организация може да се върши каквото и да е. Така се смачква неизбежната разлика между индивидуална и организирана дейност, за която вече говорихме.

Индивидът, когато участва в организирана дейност, изпълнява плана на организацията като самостоятелно формира своя програма за своята индивидуална дейност, която е нещо различно от плана на организацията. Когато той има желанието сам да извърши нещо, а задължително трябва да се включи в някаква организация, то той е принуден да деформира собствените си подбуди: желанието за действие изчезва или действието търси свободно от организациите пространство.

Точно тук, във факта, че командно-административната система не обобществява само средствата за производство, а всички значими дейности – на организации или индивиди, се крие причината за деформираната социална активност у нас.

Щом като индивидът няма как да запази самостоятелността на просоциалната програма на своята индивидуална дейност, а стремежът към самостоятелна дейност, към придаване на социологическо значение на предметите и оттам придобиване на социална значимост на субекта е природно обусловен, то човекът е принуден

да формира програми, за които не е принуден да се включи в организация. Вместо да иска да построи ресторант или собствено селско стопанство (затова има "Здрава храна" и АПК), той ще играе карти по цял ден, ще организира следващото голямо напиване, ще обсъжда резултатите от футболните мачове или ще гледа апатично през прозореца. Даже тогава, когато е ориентиран към трудовите дейности, той е принуден да остава в тесните рамки на разрешеното - личното ползване, градинката в двора, калъпа на цензурата, ако е седнал да мисли и пише.

Така се раждат консуматорите, хората на дребно. Издига се в ценност кражбата, злоупотребата и пр. Та само в тези сфери човек може да прояви инициатива, без непрекъснато да му дават акъл кое-как да прави. И той се втурва в тези неконтролирани сфери.

Фактът, че командно-административната система обобществява не собственост, а дейности, може да бъде детайлно доказан с постановленията, които разрешават извършването на производства или услуги. В тях се казва примерно, че се разрешава да се обличат копчета, а не че е разрешено или забранено да се притежава машина за обличане на копчета. Ако някой притежава струг, това още нищо не значи. Самото притежание, чистата собственост не е интересна. Ако обаче с този струг се започне производство, то е нужно разрешение. В този смисъл по крайно интересен начин се разви въпросът със земята. Земята беше кооперирана, но селяните отначалото декларативно запазваха "чистата" си собственост върху нея. По-късно декларациите заглъхнаха, но положението си остана. Въпреки чистата собственост на селяните върху земята, централизираното управление и по време на декларациите и след тях, правеше с нея каквото намери за социалистически целесъобразно. Земята беше обединявана, разкъсвана, отдавана за строителство, рентите бяха премахнати, изобщо всичко, което беше "истински пожелано" от централизираното управление беше направено и чистите "собственици" не бяха питани даже за очи съгласни ли са или не с манипулациите. Стигна се дотам, че централизираното управление "забрави", че селяните са собственици на земята и сега се разпорежда тя да се предостави на трудовите селскостопански колективи.

Централизираното управление забравя не само чия е земята. То "забрави" чии са сградите.

Особено показателен е случаят с наскоро иззетите сгради, които "след бърза реконструкция могат да се превърнат в болнични и поликлинични бази". Решението беше публикувано в печата на 11 октомври 1988 година и засяга девет постройки. Забележителна е процедурата - Политбюро на ЦК на БКП решава и дава на медицинската мрежа сгради, които не са собственост на Политбюро или БКП. Профсъюзната школа "Георги Димитров" например е строена с профсъюзен членски внос и е собственост на профсъюзите. За нейното "вземане" и "даване" не е давал съгласие никой и никой не е питан. Председателят на Централния съвет Петър Дюлгеров според мълвата е

научил за жеста на Политбюро от секретарката си, когато е отишъл сутринта на работа, която пък от своя страна знаела от вечерното съобщение по телевизията. Дюлгеров запитал по телефона вярно ли е, казали му - вярно е.

Преодолели сравнително бързо изумлението си, ръководителите на профсъюзите, тъй като знаят, че са "трансмисия" на "ръководния център", както ги е учил още Йосиф Висарионович, няколко дни по-късно публично "приветствуват" и "одобряват" решението на Политбюро и така в разстояние на една седмица пред лицето на народа беше демонстрирано, че от собствеността в условията на административно-бюрократичната система никой не се интересува. Важна е властта и силовата промяна, в името на онова, което се смята от централизираното управление за добро.

Работата не е в единичните случаи, а в непрекъснато изгражданата десетилетия наред система от социални отношения, формирани върху принципите на властта, която система замени социалните отношения, изградени върху законите за стойността.

По един начин се градят отношенията, когато човек произвежда стока, чрез която участва на един свободен пазар, в конкуренция с други свободни производители, по свършено друг се изграждат те, когато човек произвежда продукти, с които се представя пред началството, за да получи неговото одобрение. Едно е обществото, изградено върху стоковите отношения, друго - обществото, изградено върху властните отношения.

4. Власт, властно отношение, програма на дейността и значението на предмета.

Властта е взаимодействие между два субекта, при което единият взема надмощия над другия, поради повечето ресурси, с които разполага (5, стр. 125). Ресурсите, според различни квалификации, могат да бъдат: вътрешни (качествата на властния субект), външни (притежаваните материални предмети и социалните отношения, в които се намира). Ресурсите могат да бъдат още: 1. консумативни (необходими за възпроизводството на подвластния субект, такава е работната заплата по Маркс); 2. "регенеративни - за мотивиране и печелене на подчинение, както и за продължаване на лоялността и 3. технически - за поддържане на техническите средства за контрол на поведението, като комуникация, транспорт, администрация и др." (5, стр. 129).

Властен ресурс е онова, което властващият притежава или контролира, а подвластният се стреми да придобие. В условията на командно-административната система, властни ресурси на централизираното управление са:

* работната заплата. При неподчинение човек може да бъде уволнен или да му бъде намалена заплатата. При старание може да бъде преместен на по-високо платена работа;

* общественото одобрение. В условията на командно-административната система обществото е идентифицирано с държавата. За трудовите и обществените прояви на индивида, освен официалната оценка, друга няма публичност;

* личният успех. Успехът в която и да е област - наука, изкуство, материално производство, спорт, образование и пр. зависи изцяло от централизираното управление. Йерархичното израстване, професионалното признание са неделими от официалната оценка;

* привилегиите. Получаване на по-добро жилище, покупка на лека кола и други дефицитни стоки без ред или от специални магазини, включително и по намалени цени, ползване на специални здравни заведения, почивни станции, особени столове, облекчаване на пътувания в чужбина, престижен достъп до театри, кина, стадиони и прочие, и прочие.

Освен това централизираното управление притежава могъщи застрашаващи личността средства:

- пълна информация за личността. Съществува система, която набира или може да набере информация за цялостния живот на индивида - от поведението му в леглото до изказванията му в тесен приятелски кръг. Реалното или мнимо подслушване на жилища и служебни помещения, на телефонни разговори, съществуването на разклонена и всепроникваща система от информатори; реалното или мнимо поддържане на тайни досиета - това са все причини за постоянно напрежение. Събираната информация не може да бъде контролирана и опровергавана от индивида. А тя се събира от хора и върху нея се правят изводи за най-важното качество на личността в условията на командно-административната система - нейната способност да се подчинява;

- контрол върху личностно значимите начинания. При постъпване на работа, при участие в какъвто и да е конкурс, при желание за пътуване в чужбина, при кандидатстване в учебно заведение - централизираното управление задължително дава разрешение, чрез анонимни служебни лица, на основата на неизвестна за личността информация, оценявана с непублични критерии;

- контрол (явен и таен) върху всички институции, техните ръководители и оттам - контрол върху всеки човек. Всяко "непослушание" може да бъде тутакси санкционирано официално, ако има законна основа (или се създаде фиктивна база за обвинения), или неофициално. Може да се направи реорганизация на службата и "щатът" да бъде съкратен - човек значи по съвсем други си причини остава без работа;

- липсата на публичност и контрол върху действията на централизираното управление. То е всемогъщо по отношение на личността, притежава огромен репресивен апарат, държи в ръцете си властните ресурси, но е тайно. Обикновеният човек не знае каква е структурата, функциите на различните управляващи органи, той не знае биографиите, възгледите на управляващите, не знае кога, какво и защо решават. Обикновеният човек знае само, че нему се казва само това, което се намира за

необходимо. Тази "премереност" на информацията от и за централизираното управление беше едно от светите тайнства на командно-административната система. Има определен кръг от "посветени", които в себе си организират структура от повече, още повече и съвсем повече информирани – номенклатурните кадри на различни равнища. Обикновеният човек стои в религиозен трепет пред избраните – онези, които знаят какво и как трябва да се прави;

– тайна за събития и процеси в обществото и света. С тайна е покрито всичко, което пряко или косвено не потвърждава правилността в действията на централизираното управление и неговите оценки. Тайни са катастрофите и катастрофалното жизнено равнище, тайна е замърсяването на околната среда, тайна са икономическите успехи на Южна Корея и зловещата диктатура на Ким Ир Сен в Северна Корея, тайна са мирните инициативи на САЩ по които и да е въпрос. Нещо повече. Тайната се постига чрез груба лъжа за живота в страната и чужбина.

Властното отношение централизирано управление – население се укрепва и от системната ангажираност на всички, които имат що-годе развити политически интереси в политически мероприятия, които изцяло трябва да дадат определена насока на техните мисли и чувства. Членовете на партията системно изслушват информационни бюлетини. Събират се на закрити събрания, те са първия кръг на посветените, с часове им се чете нещо отпреди месец-два или три, после трябва да обсъдят чутото. Не е важно, че те отдавна знаят от западните станции или от слуховете тази информация. Важното е да бъдат отличени и ангажирани. По същия начин се обсъждат различни докладни записки, съображения, писма. Искане се мнението на комунистите, но това мнение си остава там – на закритото, тайно събрание, защото няма система, която да е в състояние да събере и осмисли изказаните мнения даже в рамките на една по-голяма първична партийна организация. Но такова осмисляне не е необходимо. Случвало се е да се четат документи, които два-три дена по-късно се публикуват в печата, вече прерасли в решения. Редовна практика е първо да се прочете един документ на закрито партийно събрание, после на открито, а след известно време да бъде публикуван. По този начин в течение на няколко месеца в центъра на политическото съзнание на обществото стои поредният документ на бюрокрацията, която това и цели – да не се мисли по неспуснати от нея въпроси. Същата цел преследват политическата учебна година, периодичните проверки на боеспособността на първичните партийни организации, почините, кампаниите в средствата за масова информация и пр.

Във властното отношение с населението централизираното управление на командно-административната система участва с ресурси, които при подчинения дават надежди на обикновения човек и го застрашават, ако се отклонява от подчинението и наред

с това изцяло политически го ангажират по одобрен от централизираното управление начин.

Обикновеният човек не може да не участва в това властно отношение. Ако той се опита да излезе вън от него, в зависимост от характера на опита му заплашва го разстрел, лагер, затвор, изселване, уволнение, различен тип санкции (непозволяване да се пътува в чужбина, например), публично поругаване без право на защита, лишаване на децата му от образование, нанасяне на побой от неизвестни лица, лишаване от възможност да упражнява професията си (не се публикуват книгите на неудобния писател – даже се преследва тяхното четене, изземват се книгите му от библиотеките и пр.). Значи за обикновения човек избор няма и той се намира в принудително властно отношение с централизираното управление, в което той участва със:

- своето подчинение. То се изразява в мълчаливо или публично одобрение на действията на централизираното управление, мълчалива или публична вяра в светостта на "научната теория". Нито за миг не бива да се изразява съмнение в легитимността на централизираното управление. Подчинението има различни степени и колкото степента е по-голяма, толкова повече съответния човек се цени от централизираното управление. Той е длъжен да постави в подчинение своите вътрешни ресурси – способности, умения, енергия на централизираното управление и чак след това може да ги използва за свои цели. Нещо повече – колкото по-категорично постави в подчинение своите вътрешни ресурси, толкова по-свободен ще бъде да преследва собствените си цели. Това е една от причините за безнаказаната корупция сред привилегированото съсловие на особено послушните.

Командно-административната система изисква човека цял, без никакви уговорки. "Доносът – изказва своите наблюдения Фьодор Бурлацкий – каква велика сила има той в живота на апарата. Размишлявайки върху причината на това явление, често съм си мислел: може би такива са особеностите на руския политически човек? Наблюдавал съм в много наши ръководители, в това число и твърде умни и проникателни, две еднакви слабости. Първата – любов към грубото ласкателство. Навярно всички ръководители във всички времена обичат да ги ласкаят. Но нашите в 60-те години предпочитаха именно прямото, неприкритото, явно преувеличеното ласкателство. Ласкателството, така да се каже, от култовска проба. Може би ги привличаше не толкова съдържанието, колкото приятното чувство да видят унижението на човека, принуден така безрезервно да се гърчи пред тях.

Другата слабост – неизтребимата склонност да се изслушват доноси. Те искаха да знаят за човека нещо много лично, интимно, скрито и придават на това по-голямо значение отколкото на откритите и явни изявления, изказвания и действия. Може да си написал десетки книги в защита на политическата линия, а след това да предадат на твоя ръководител една фраза,

казана някъде около масата пред приятели и другари. И ако тази фраза засяга самолюбието на ръководителя, обръща наопаки неговата представа за теб, всичко, което си направил лично за него губи всякаква цена" (6, стр. 179, подчертаното мое - П. С.).

Във властното отношение подчиненият произвежда някакъв продукт (вещ, услуга, информация и др.), което трябва да задоволи не потребностите на анонимния купувач, както е в стоковото отношение, а потребностите на строго определен човек - собствения началник, пряк или непряк, индивидуален или колективен. Обуцарят произвежда обувката за пазара и знае, че неговата стока трябва да има потребителни свойства, за да се продаде. За обувката ще бъде безразлично дали ще я носи Иван или Петър, както и на самия обуцар е все едно кой ще я предпочете. Не е така в обществото, основано на властните отношения.

Обуцарят произвежда обувката и тя не трябва да се хареса на потребителя, а на началството. Обувките трябва да отговарят на определени планови качества, а не да имат потребителни качества. И докато стоката е "съединение на два елемента - природно вещество и труд" (7, т. 23, стр. 55), то продуктът, произведен в резултат на властното отношение, съединява три елемента - природно вещество, труд и подчинение. И както въздухът има потребителни свойства, без да е стока, така и подчинението във властното отношение може да "произвежда" продукти, които не са стоки и нямат никаква потребителна стойност. В складовете има залежали стоки за милиони, на основата на които е осъществено властното отношение - изпълнен план, получени премии и пр.

Властното отношение, за разлика от стоковото отношение, поражда система от персонализирани, строго индивидуални отношения. Иван е подчинен на Петър и гледа на него да се хареса, останалите хора все едно, че не съществуват. Обществото за Петър е Иван - от него той очаква одобрение, оценка, повишение. Цялото останало човечество не съществува. Бурлацкият се жалва, че може с десетки книги да си защитил политическата линия, но една фраза, засягаща самолюбието на началството, може да те провали. Точно така е. Настъпило е пълно отчуждение на човека от обществото, той е идентифициран с бюрократичната йерархия.

И това важи не само за човека от бюрократичния апарат. То в пълна сила се отнася за "простия" работник, който е в пълна зависимост от своя бригадир, началник цех и тяхното обкръжение. От тях зависи квалификационният му растеж, работата, която ще му се възлага, оценката на произведеното, заплатата и премията. Зависимостите на работника в командно-административната система са същите, каквито са и на чиновника. Всички са бурмички от една голяма машина. Продавачът е груб с клиентите и безразличен към самата търговия не защото има дефицит на стоки и магазини, а защото той не зависи от купувача. Той зависи от началниците си. Те могат да го снабдят или да не го

снабдят със стоки, с които за два дена ще избие плана.

В морфологичен аспект централизираното управление следи за подчинението по няколко посоки. Първата, това е планът.

Създават се планове за производствените дейности, за дейността на обществените и политическите организации. В планове се обвързва цялата обществено значима дейност, която се преценява от централизираното управление като такава.

Планът остава форма на контрол и той носи природата на този контрол. Другите форми, чрез които се реализира контрола на централизираното управление са решенията и текущата дейност.

Решенията, които взема централизираното управление допълват плана в обемен смисъл, въпреки че по съдържание могат да му противоречат. Решенията са във вид на различни документи - постановления, резолюции, укази, доклади, речи, статии, писма и др., които имат задължителен характер за всички или за определени общности и институции. И тъй като тези документални форми (планове и решенията) не могат да обхванат цялото многообразие на живота, то контролът, за да бъде наистина всеобхватен в името на поставените от научната теория обществени цели, се допълва от текущата дейност на управляващите органи. Тази текуща дейност от своя страна има различен вид и характер, но по принцип се занимава с решаването на конкретни въпроси чрез механизмите на властта - от телефонното обаждане, през вежливото препоръчително писмо, до заповедта.

За да бъде контролът наистина тотален, за да обхване той обществото във всичките му аспекти, за да го насочва по най-бърз начин напред към поставените от научната теория цели, централизираното управление трябва да се постави във от контрол и всичките му форми - планове, решения, текуща дейност се разпадат на две големи групи - явни и тайни. В публичните форми съобразяването с идеологическите ценности, предидущите документи, поетите международни задължения, общественото мнение и настроение е все пак очевидна грижа. В тайните форми на предно място е укрепването и развитието на самия контрол и защитата на интересите на свързаните с контрола общности.

За да илюстрираме как тайната е механизъм за защита на интересите на общностите, свързани с централизираното управление, поместваме факсимилето на едно решение на Министерския съвет:

.....

Трябва да се обърнем отново към структурата на дейността. При съществуващото положение планът на централизираното управление, неговите решения и текуща дейност не могат да се превърнат в програма на индивидуалната дейност и в "чист" план на дейността на

организацията, защото смисълът на плана на централизираното управление е да осъществи описаното по-горе властно отношение.

Необходимо е индивидът и групата напълно да се идентифицират с централизираното управление, нещо, което изисква или реална принадлежност към него или (и) социална инфантилност. Затова планът се приема като задължение, а не като дълг. Той не стимулира изпълнението на производствената дейност (не влиза в нейната програма, инициатива, цел), той стимулира отчитането на дейността. Не да се свърши работа, а да се отчете работа. Да се отчете, защото планът е част от тоталния контрол на централизираното управление, което може всичко. И важното е да се харесаме на него, а не да свършим работа.

Тази деформация на плана - вместо чист план, план - част от тотален контрол, деформира всички обществено значими дейности и на първо място трудовата. Всичко важно, което става в страната съгласно приетите планове, може да не е качествено, количествено, красиво, то може да е глупаво, просто, смешно и прочие, но то винаги отговаря на едно задължително условие - "не оспорва тоталния контрол на централизираното управление и оттам не противоречи на интересите на общностите, осъществяващи този контрол". То самото е еманация на тоталния контрол. Може на пазара да няма стоки, но няма и неконтролирани от централизираното управление стоки, а ако има такива, те се преследват от закона и органите. Може производството да е недостатъчно, но няма производство вън от централизирания контрол. Може вносът на стоки да не е достатъчен, но целият внос се контролира от социалното управление. Може произведеното да няма нужното за потребителя качество, но то има основното си качество - произведено е под тоталния контрол на централизираното управление. Изобщо в обществото на командно-административната система не е важно какво има и какво няма, важно е да няма неща вън от пълния контрол на централизираното управление.

И това е така, защото основното деформиращо въздействие на властните отношения е върху програмата на индивидуалната дейност. Целите, които си поставя човекът, мотивите, които го задвижват, дори планът, по който ще извърши дейността, са ориентирани не към потребителските свойства на произвеждания продукт, а към това чрез него да се демонстрира подчинение.

В процеса на дейността всеки предмет придобива социологическо значение (вж. 8, стр. 43-51). И тъй като предметите не съществуват в социален план вън от дейността, то тяхното социологическо значение е формата на социалното им битие. Значението на един предмет характеризира неговото съществуване в определена дейност, независимо дали той е, или не е обективна реалност. Гениалността на Сталин неизменно присъства във всички философски трудове от епохата на сталинизма. Тази гениалност е била предмет с голямо значение в интелектуалните дейности, така както

самодивите, без да са обективна реалност, бяха социологически реални, със свое значение за патриархалния българин и заемаха определено място в неговите горски и полски нощни дейности: къде да мине, за да не срещне самодива и как да постъпи, ако срещата стане. Гениалността на Сталин, както и самодивите, бяха социологически реални, имаха определено социологическо значение.

Включването на вещи, образи, знаци, норми, ценности, живи същества, каквото и да е, като елемент на определена дейност означава тези елементи да придобият социологическо значение. В процеса на това включване възниква отношение между предмета и програмата на дейността. Отношението между предмет и програма е социално обективно, така, както е обективна самата дейност. Субектът на дейността създава програмата за нейното извършване, той подбира предметите, които ще използва, за да изпълни тази програма, но отношението между предмета и програмата е въвн от неговата воля. Програмата съдържа мотивите, целите, плана на дейността. Използваният предмет, да кажем - мотиката, с която ще прекопаем градината, има обективно социологическо значение по отношение на програмата на дейността "копаене на градина".

Предметът, който трябва да присъствува като естествено раздвижен в дадена дейност, съгласно съществуващите в обществената система нейни образци, има определено социологическо значение, в друга дейност неговото значение се променя и от цялата поредица дейности, в която участва даден предмет, едно от значенията му се откроява, то е доминиращото за този предмет. Споменахме мотиката. В копаенето тя има едно значение, при ковача, когато я клепа - друго, в магазина, откъдето сме я взели - трето. Но нейното значение на инструмент за копаене доминира, то влияе върху всички останали.

Едно е обаче значението на мотиката, когато с нея се изпълнява спуснат от началството план, друго е, когато с нея човек произвежда хляба си. Това особено ясно личи при бригадите. Мотиката от инструмент за копаене става инструмент за подпиране. Програмата на дейността копаене е сменена - отишлият на бригада изпълнява властното отношение, той е съвсем различен от селянина, който копае на своята градина и поради това има съвсем друга програма на своята дейност. Но и да рече бригадирът да използва мотиката в значението ѝ на оръдие на труда, той ще срещне редица затруднения. Мотиките за бригадирите не са добре наклепани, техните дръжки са неудобни - доминиращото значение на мотиката на бригадира (прост реквизит) оказва влияние върху дейностите по тяхното производство и поддържане.

По подобен начин, поради деформирането на програмата на трудовите дейности под действието на властните отношения, всички предмети - веществени, идеални, живи същества, променят своето значение. Човек се отчуждава от собствеността, от оръдията на труда, от произвежданата продукция. С всичко той трябва да

демонстрира, че е подчинен. Другото - самото производство, решаването на реални материални, социални и духовни проблеми, не го интересува. Важното е началството да го хареса.

Тази дисциплинираност може да постигне много добри резултати, когато целите са сравнително прости, технологията - примитивна и властното отношение е силно. Но когато властното отношение ерозира, изчезне вярата в легитимността на централизираното управление, тогава разцъфтява цинизма и корупцията, няма ни бог, ни дявол, който да спре всеобхватните деформации.

5. Деформация на социалните отношения

Приемаме за изходна постановката, че "промяната на значението на предмета става самото социално отношение" (8, стр.82 и сл.) между субектите на дейностите, в които предметът е предмет. За по-голяма яснота ще разгледаме един конкретен случай. Става дума за заведено дело срещу лицето Петър Атанасов за това, че под формата на продължаващо престъпление, през периода от 1986 г. до м. декември 1987 г., в качеството си на длъжностно лице, заместник-директор на Градско търговско предприятие се е разпореждал за "продажбата на дефицитни стоки с предимство на определени граждани от стоковия фонд" на предприятието. Тъй като конкретния случай ни интересува със своите общи качества, то ще променим имената на участниците в делото и ще поставяме в курсив всички цитати от документите.

Но да вървим поред. Държавната планова комисия спуска планово задание какво количество трябва да се произведе от дадена стока. След уточняване на плановото задание Министерство на търговията, а след това Асоциация "Вътрешна търговия и услуги" разпределят стоките по Окръжни народни съвети. А те от своя страна - по търговски организации и селищни системи. Това е редът за движение на недостигащите стоки. Общинските ръководства определят реда и начина за продажбата на плановите или разчетени количества стоки. Обединението "Търговия на едро" няма участие в този разпределителен процес.

Стоката трябва да отиде в магазина, придружена със съответна фактура. Тези фактури определят материалните задължения на магазинерите. Принципно положение е, че не могат да се закупуват стоки направо от едровите складове и управителите на тези складове нямат право да получават пари. Това принципно положение се конкретизира от ръководството на предприятието. Така например при някои едрогабаритни стоки може да се разреши заплащането им в магазина, а получаването им от склада. Но във всички случаи трябва да се плаща в магазина.

Същото важи и за дефицитните стоки - вносни и български. Те се получават както от търговските бази, така и от производствени предприятия в страната. Същите се получават по изготвени планови задания на

база на разчети, спуснати от Окръжно търговско предприятие за клоновете му. Има и случаи, когато се получават и надпланови количества стоки, предвид създадени взаимоотношения на колегиални основи. По нормативни документи 10 на сто от получените дефицитни стоки, които имат гаранция, следва да останат в складовете на едро за евентуални рекламации и замены. Останалото количество, по направено разпределение в зависимост от плана на стокооборота на даден обект, се изпраща в търговската мрежа. Както получените планово, така и получените извънпланово дефицитни стоки би следвало да се предоставят на магазините и от там да се продадат на гражданите.

Петър Атанасов като заместник-директор и силна личност в предприятието, влиза в договорка със своето началство от окръга и блокира всички дефицитни стоки в складовете на едро, от където по негово разпореждане те се дават на определени лица и от време на време се пуска по нещо и в магазините. Той се подписва, че е получил стоката и взема парите, с които се отчита. Така изпълнява лесно плана и върши услуга на началството си.

Стоките, с които се манипулира по този начин са:

- телевизори "София - 81, 82, 84, 85";
- телевизори "Велико Търново 84, 85";
- хладилници "Мраз 270", "ЗИЛ" и "Минск";
- перални "Тамат";
- комбинирани печки газ-ток "Горенье";
- испански газови отоплителни печки.

Общо стоките са на сума над 240 хиляди лева, от които 20 на сто стигат до населението по нормалния път. Останалите 80 на сто се разпределят на четири типа граждани:

а) такива, които поради служебното си положение могат да снабдят Градското търговско предприятие с други дефицитни стоки. По този начин в градските магазини се получава: брашно от Бургас, маратонки от Пловдив, трикотаж от Пещера, бойлери от Варна, други хранителни стоки, дрехи и обувки;

б) различни високопоставени началници или хора от тяхното обкръжение. Сред тях са хора с ранг на министри. Ето протокола от разпита на един от тях:

"Аз не съм купувал никакви стоки от магазините на споменатия град или от района. Показа ми се фактура № 04972 от 13.VII.1987 г. Виждам, че на фактурата е записано моето име и адресът, на който аз живея. Но аз не съм купувал телевизор "София 84". Предполагам, че някой е злоупотребил с името ми."

В устно пояснение, разпитаният обявява, че и през ум не му минавало да купува български телевизор, тъй като той има възможност да си купи западен от Кореком. Следователят е на мнение, че някой от приближените му е използвал името му пред Петър Атанасов или неговите началници.

в) граждани, които в някакво отношение са влиятелни пред Петър Атанасов или неговите началници. Ето протокола от разпита на един от тях:

"През 1986 г. исках да си купя български цветен телевизор. Една моя позната работеше в "Търговия на едро". Аз отидох и я помолих, ако може да ми помогне, да си купя телевизор. Минаха няколко месеца. Един ден тя ми се обади, че има възможност да взема цветен телевизор "Велико Търново 84". Аз отидох в работата на моята позната в "Търговия на едро". Предварително ѝ бях дал парите за телевизора - 925.00 лв. Когато отидох при позната ми, телевизорът беше при нея. Тя ми даде телевизора."

г) Граждани, които имат връзка с хора, които са влиятелни пред Петър Атанасов или неговите колеги. Един от тях диктува пред следователя: "Аз живея на един етаж с д-р Цигуларски, който е лекар в правителствената болница. Края на м. април или началото на м. май 1987 г. д-р Цигуларски ми каза, че търсел да си закупи цветен български телевизор, от две места му били обещали и на двете места са си изпълнили обещанията. На него му трябвало един телевизор. Предложи ми другия телевизор да купя аз. Аз се съгласих да купя цветен телевизор. Отидох на дадения ми от д-р Цигуларски адрес и казах, че идвам за телевизора на д-р Цигуларски. Отидох от негово име, но казах, че ще го взема за себе си. Казаха ми магазин, в който да отида и да го платя".

Когато мечтаният телевизор е още в плана на Централния планов орган, той е предмет, макар и още непроизведен, с определено социологическо значение. Неговото значение се формира по отношение на всички онези осъзнавани в обществото потребности и производствени възможности, които намират отражение в плана като цяло. В дейността на завода произведеният цветен телевизор има ново социологическо значение - той е изпълнената задача, той е нещото, с което заводът се "отчита" и оправдава обществените очаквания. Телевизорът материализира социалния смисъл от съществуването на един завод. Вече в дейността на търговията телевизорът придобива ново социологическо значение. То се формира по отношение на плана на търговската организация, в която са отразени потребителските търсения в конкретния град. Вече закупен от гражданите, цветният телевизор придобива четвъртото си социологическо значение в дейността на свободното време по отношение на програмата на всяка конкретна дейност, като средство за забавление, или като средство за информиране или така нататък.

При промяната на значението на телевизора между субектите на дейността индивидуални и агрегирани възникват социални отношения: между централния планов орган и завода-производител, между завода-производител и търговската организация, между търговската организация и гражданина. Тези социални отношения от своя страна са битието на социалните структури. Планиращи органи, производствени звена, търговска мрежа, потребител - това е една социална структура, която съществува в процеса на промяната на значението на телевизора. Тази структура е официална, тя е

одобрявана, тя наподобява съответните структурни срезове във всички социалистически общества. Начинът, по който телевизорът ще смени значението си на едното, другото, четвъртото място е строго регламентиран, той е законен. Всяко отклонение от начина, по който се сменя значението, е преследван. Петър Атанасов за извършваните от него операции е заплашван със затвор от три до десет години, но тъй като делото още не е приключило, не знаем размера на неговото наказание.

Поради каква причина смяната на значението на телевизора става по определения начин или с други думи – защо са деформирани социалните отношения? Обяснението не може да бъде в личните качества на Петър Атанасов или, както заключава следователят "поради ниска правна култура". Подобни случаи са силно разпространени, върху тях действа някаква трайна обективна причина.

Не може да бъде обяснение и дефицитът, защото самият дефицит е деформация. Тук говорим за телевизори, но няма индустриална или селско-стопанска стока, която да е подмината от дефицита в последните десетилетия. Просто няма такава.

Причината е другаде и нашата хипотеза е, че в програмата на всяка човешка дейност у нас съществува властен мотив: да се установи, разшири, затвърди, укрепи и пр. Собствената лична власт. Този мотив деформира социологическото значение на цветния телевизор и той от вещь за потребление се превръща във властен ресурс. Командно-административната система в стремежа си да ликвидира мотивите за лично обогатяване в индивидуалната дейност, дава простор на мотивите за властване. Като включим в програмата на всяка дейност, свързана с цветния телевизор, мотива за властване, изведнъж деформацията на социалните отношения, която се преследва от закона, става естествена.

За планиращия орган цветните телевизори не са предмети за потребление – те са властен ресурс. Трябва да се планират толкова и само толкова цветни телевизори и каквото и да е друго, че да се утвърждават създадените йерархични структури на господство и подчинение. Нима България е по-маломощна от някои други европейски и не само европейски страни, за които цветните телевизори, леките коли, пералните, хладилниците, та и жилищата отдавна не са проблем. В командно-административната система дефицитът е планиран централно. Той трябва да даде възможност от една страна да се развият индустриите, които усилват господството на апарата – чрез заделяне на средства за военни нужди и за околвоенната област. От друга страна дефицитът прави гражданина зависим. Разбира се, не бива да се пренебрегва и дефицитът, плод на некадърността на планиращите органи. Но, колкото и да са некадърни те, основното си остава властването. Нима не можеше отдавна да бъде въведена арендната форма на стопанисване на земята и на българския пазар автоматично щеше да бъде премахнат всякакъв недостиг от чушки, домати, картофи, карфиол

или каквото и да си помислим? Нима отдавна не се знае, че ако се разрешат частните услуги, проблем с услугите няма да имаме? Нима не се знае, че ако се дадат благоприятни възможности за вложения на чужди капитали у нас отдавна да е решен въпросът с дефицита на всички индустриални произведения? Нима не се знае, че ако се "пусне" личната стопанска инициатива, множеството от днешните ни икономически проблеми да ги няма? Всичко това отлично се знае още от дядо адамово време, но това са неща, които директно застрашават властните структури. Затова цветните телевизори се планират в качеството им на властен ресурс, а не на предмет на потребление.

Какво става с дейността на завода-производител? И за него телевизорите не са предмети за потребление. Те са средство, чрез което се изпълнява плана, това е начинът, чрез който заводът се подчинява на даденото му отгоре разпореждане. Директорът и цялото ръководство при изпълнение на плана ще бъдат поздравени, те ще укрепят своите властни позиции в структурите. Те не са произвели телевизори, те са произвели подчинение. Същото важи не само за телевизорите. Ето защо неразрешимият проблем на производството в командно-административната система е качеството, онова, чрез което произведеното става потребяемо. Качеството; потребителните свойства са въвн от мотивите за дейност. В мотива за дейност е да се демонстрира подчинение, като се изпълни спуснатата бройка. Ето защо пък количеството за командно-административната система не е проблем, щом като може да задейства властните си ресурси: мобилизация, команда, привилегии, заплахи и пр.

Попаднал в търговската мрежа, телевизорът запазва своето социологическо значение на властен ресурс. Докато заводът чрез него демонстрира подчинение, търговията чрез него става властелин. Петър Атанасов по най-естествен начин престъпва законите, защото в неговата дейност, както в дейността на почти всеки човек в командно-административната система, мотивът, свързан с властта, доминира и определя значението на всеки предмет. Дефицитните стоки са негови ресурси. С тях той може да господства. Общата сума е над 240 хиляди лева и 80 на сто отиват за възпроизводството на властната позиция, останалите 20 на сто са за потребление от "простото" население. Бихме могли да разглеждаме дейността на Петър Атанасов като малък модел на трудовата дейност, на който и да е включен в системата - 80 на сто за самата власт, 20 на сто за потреблението.

Какво става с онези, които се сдобиват с телевизорите? Те са пет групи. Първата е на "простите", онези, на които е заработил късметът и са успели да си купят телевизор без връзки. (Ние не знаем каква част от тях са били информирани от магазинерите или склададжите, че в еди-кой си магазин ще има цветни телевизори, перални и пр.) Тази група олицетворява надеждите на населението. Значи в

условията на един крайно мизерен от гледна точка на съвременните условия пазар, човек може и да се снабди с нещо необходимо "ей-така", както си е най-обикновен и няма никакви връзки. Просто има късмет. Тази група възпроизвежда подчинението в създадените властни структури. Тя ражда търпението, дебненето, придава смисъл на безропотното отношение към всякакъв дефицит. И за не телевизорът не е предмет на потребление, той има значението на предмет на подчинението.

За останалите групи граждани, купили телевизор, покупката е резултат не на техния труд, както би трябвало да бъде в стоковото общество – произвеждаш нещо, получаваш възнаграждение в пари за това, отиваш на пазара и с парите си купуваш необходимата вещ. Не. За тях цветният телевизор има социологическо значение на нещо, което олицетворява собствените им властни позиции в обществото. Един получава цветен телевизор и дава срещу него бургаско брашно за градската търговска мрежа. Брашното, на което той е началник, е неговият властен ресурс. Той го разменя за телевизор. Върнали сме се в епохата на директния продуктообмен. Останалите граждани виждат в телевизора своите познанства, той има социологическото значение на властното им място в обществената структура.

Значи въпросът не е в начина, по който телевизорът сменя своето значение, не той е незаконен. Въпросът е в социологическото значение на самия телевизор, той обективно определя този тип социални отношения. А тези социални отношения са отношения на социална несправедливост, формирана от мястото на властта в човешката дейност. Всеки предмет придобива социологическо значение по отношение на властта в програмата (или плана за организациите) в дейността. Предметът е властен ресурс, който трябва да се използва.

Властта, разбирана в най-широк смисъл – политическа, икономическа, нравствена, психологична, административна, потребителска и пр., но предимно политическата, икономическата, административната и потребителската, става основно средство, чрез което индивидът може да докаже себе си, да докаже своето неравенство с останалите хора. Под потребителска власт (смятаме, че останалите видове власт са ясни) разбираме възможността на даден човек или група да задоволи потребностите на друг човек или група от духовни, материални ценности или услуги. Магазинерът е властен над гражданите с това, че разполага с необходимите на тях стоки и може да им ги предостави по свой избор в условията на постоянен дефицит и неразвита търговска мрежа. Той използва властта си по създадения в обществото образец: тайно и в своя изгода. Инспекторът е властен в раздаването на жилища и той използва властта си, учителят е властен в писането на оценки и ако може, също използва властта си, съдията и той не забравя за властта си, журналистът може да се поизкриви пред читателите за своя изгода и го прави, социологът е властен да

премълчи факти и тенденции и той мълчи.

Как се трудиш става маловажно, в центъра е как използваш властта си. Вместо да предлагаме на свободния стоков пазар своите две ръце или способностите на ума си, отиваме на разменното тържище на обществото и предлагаме властта си. Даже, когато човек няма друга власт, освен властта да командва ръцете си, той отива да разменя не труда на тези ръце, а властта си над тях. "Ще ти изчукам колата при едипаккви си условия!" – казва тенекеджията. Той има власт над тази услуга. Услугата не се намира на пазара със своята формирана чрез търсенето и предлагането на цена, така, както инспекторът диктува цената на раздаваните жилища, шефът на мототехниката – цената на колите. Затова леката кола няма държавно определена цена – тя струва едипакколко си лева плюс толкова и толкова години чакане или едипакколко си лева плюс едипаккъв си бакшиш, връзки и пр.

Когато човекът е докаран дотам, че няма власт над нищо, той излиза на разменното социално тържище със способността си да се подчинява. Не да се труди, а да се подчинява. Това означава, че той е способен да увеличи територията на нечия чужда власт, да се превърне в нейно оръдие. Пълно подчинение, началството се възхвалява, то е най-умно, неговите решения най-добри, много мъдри, то самото е добър човек. Лошият началник е чуждият началник – нашият началник си е винаги добър. Говори се не онова, което се мисли, говори се онова, което одобрява началството. Ако трябва да критикува – критикува, но пак ако тази критика допада на началството.

Най-добре е разбира се, когато човекът все пак има някаква власт (да прави много хубави гърнета) и заедно с това е готов да се подчини. Подчинението и подвластното са основните качества, по които се измерва човека. Обикновено не подлежи на нравствена оценка постъпка, извършена по нареждане на началството. Не се оценява начинът на разпореждане с подвластното – един има възможност да открадне болт от завода, друг изнася оттам с камион. Не бива да се оспорва тази власт с преценка или критика – това е станало стил на човешки отношения у нас.

И това е така, защото подчинението и подвластното са основните качества, чрез които човекът участва в социалната игра. Те са превърнати в дълбинна човешка същност. Негласно сме се споразумели да не си засягаме един на друг същностите. Това е въпрос на социален живот и социална смърт.

Защо е излязъл закон, с който манипулациите на Петър Атанасов се обявяват за незаконни?

Законът е излязъл, защото той не може да има повече власт, отколкото му разрешава централизираното управление.

Господството на Петър Атанасов над 240 хиляди лева дефицитни стоки не е позволено. Дефицитът не е планиран заради него, той е планиран заради централизираното управление. Централизираното

управление не може да разреши такова децентрализиране на властта, то е противно на принципите на командно-административната система. Една стотинка не е взел за себе си Петър Атанасов. Както и да гледаме, всички телевизори са отишли в български граждани, които са имали потребности от тях. Нещо повече, той успял благодарение на телевизорите и другите дефицитни стоки да снабди града с множество други дефицитни стоки, чиято сума далеч надхвърля раздадените от него. В какво е съгрешил Петър Атанасов? Той е оспорил централизираната власт на централизираното управление в командно-административната система. Това не се прощава и законът предвижда затвор от три до десет години. Ако беше влязъл в нечие чуждо жилище и беше задигнал оттам цветен телевизор, него го грозеше затвор до три години. Но едно е да крадеш нищо незначеща собственост, друго е да оспорваш всичко значеща власт.

Вярно е, че не е справедливо да се раздават по този начин телевизорите. Но несправедливостта е предизвикала съответния нормативен документ. Защото си съществуват съвсем законни начини, по които всичко може да се купи с привилегия. Дали в привилегированата група има хора, които законно купуват без ред и такива, които го вършат на основата на властните си ресурси (вкл. и връзки), за безименната маса от хора е еднакво несправедливо. За тази маса и "законните", и "връзкаджиите" са еднакви: на едните връзките са толкова големи, че са успели да си изкарат закон, по който да се оправят, на другите връзките стигат да се оправят на практика. Бихме ли могли да се съмняваме, че съседът на д-р Цигуларски имаше възможност да си извади законна привилегия за купуване от специални магазини, би се двоумил и някой би ли могъл да му попречи? Властта се упражнява в тайна и ние не знаем какво щеше да измисли този съсед. Така несправедливостта, която е извършвал Петър Атанасов е незаконно продължение на законната несправедливост. Но може ли да бъде законен закон, който не се отнася за всички (малцина могат да си купят от специални магазини нужното), не е известен от всички (ние даже не знаем дали законните привилегии се реализират чрез Кореком, митниците, "насочен" към определени обикновени магазини внос на малки серии, съществуването на специални си магазини, или всички тези начини работят едновременно заедно, е нещо неизвестно), и не е публично одобрен от Народното събрание?

Така деформациите са органично присъщи на командно-административната система, те са закономерен резултат на нейния властен принцип на организация, където доминиращото социологическо значение* на предметите в човешките дейности е доколко и как те са властен ресурс. Затова командно-административната система е безсилна срещу собствените си деформации и нейните закони срещу тях са документ за това безсилие. Петър Атанасов е подведен под следствие и ще бъде предаден

на съд не защото е нарушил тези закони, а защото не е дал цветен телевизор на местния началник на милицията – Скарал се с него. Надценил собствените си властни ресурси и началникът, който знаел за операциите на Петър Атанасов още в първия им ден, мълчал си, докато двамата били приятели, скарали се и следствието започнало.

Социалните отношения в командно-административната система са персонализирани, защото са властни. Това, което важи за Петър Атанасов, когато е приятел със съответния началник, спира да важи, щом се скара с него. Другояче не би могло и да бъде. Оттук може да се направи един комичен извод: за да се преборим с деформациите на системата трябва масово да се изпокараме. Нещо, което никак не комично, защото на практика борбата за справедливост и законност в командно-административната система е сведена на междуличностно равнище. Такъв е смисълът на сталинистката дихотомия критика-самокритика. Това е така, защото принципите, общочовешките ценности, големите лозунги и прочие, както във всяко общество, така и в командно-административната система са социални регулатори, но тези регулатори могат да бъдат такива само като се превърнат във властни ресурси на един или друг човек. Те са силата, чрез която се опитваме един друг да се заставим да вършим или да не вършим нещо, заедно с всички останали сили, с които разполагаме – административни, политически, репресивни и прочие, та даже цветни телевизори. Понятието за доброта и човечност в междуличностните и обществените отношения става равнозначно на пералнята, цветния телевизор, или там която и да е дефицитна стока. Петър Атанасов е привлечен да отговаря пред закона не защото го е нарушил, а защото се е скарал с началника. Самият закон става властен ресурс за началството в конфликта му с Петър Атанасов.

Законите са точно затова – да може централизираното управление да се справя с тези, които се отклоняват от системата.

6. Централизираното управление

Но какво значи “централизирано управление”?

Това е стройна, йерархично изградена структура, където всяко звено олицетворява пред населението цялата йерархия. Тази йерархия в командно-административното общество се поставя над закона, нейното функциониране и структура е тайна, тайна е нейното възпроизводство.

Кметът на селото, който е нейна брънка, може да “отмени” конституцията без никакви последствия за себе си. Той можеше примерно да не подпечата документите за кандидатстване във ВУЗ и по този начин лишаваше младежа от конституционното му право на образование.

Местни органи извършват какви ли не манипулации за лично обалгодетелствуване, успяват да се наложат над местния съд, могат политически и социално да смажат всеки непокорен. От това не следва, че в условията на командно-административната система господства груб произвол, въпреки че е имало времена и места, когато е било точно така. Обикновено се постига някакво сложно равновесие, където роднинства, приятелства, съседства, познанства с големци (съвсем неочаквано аутсайдерът на градчето – един смахнат човек, се оказва приятел от детинство на член на Политбюро), формират социални отношения, в които си действа контролът на общественото мнение, институциите функционират предимно на основата на писаните норми, работят си традиционни български понятия за човечност, честност, състрадание и прочие. Българската притеснителност, свитос, плахост не можеха да не омекотят и командно-административната система, въпреки че от простотия се използваха и нейните "възможности".

Така беше създадено неравенство на властна основа. Щатните доходи на управленците, военните и милицията са тайна. Управляващите вземат при изгодни условия най-добрите жилища, те разполагат с държавни коли, имат специални магазини. Създават "лавки", където телевизор от 1500 лева поради фиктивен дефект се продава за 40 лв.* ,имат свои болници, които вътре в себе си са йерархизирани – отделения за повече привилегировани и отделения за по-малко привилегировани, ползват техни си почивни станции, хранят се на столове, снабдявани от екологично чисти ферми и полета, могат да вземат големи, неразрешени за простите хора заеми от банката, имат възможност да закупуват валута по официалния курс, някои получават валутни заплати, пътуват в чужбина при подобрени условия със символични разходи, за тях няма символична стока, деца и внуци посещават специални детски градини, откъдето ги "поема" "системата" и прочие. Те ползват специален транспорт, специални телефонни услуги, специална търговия, специално здравеопазване, специални почивни станции, тяхното частно строителство се извършва от специална строителна организация, тях ги охранява специална служба.

Нещо повече, те имат свое съдопроизводство. Те не са подвластни на нашите закони, имат различни правила за движението по улиците и пътищата, за тях КАТ е безсилен. Случва се и затворът, в който трябва да се излежи присъдата, да бъде особен. Управляващите живеят в друго общество, те не са граждани на нашата обикновена България, светът за тях е друг и всеки опит не да бъдат заселени в него, а само да се спомене за техните привилегии, е безмилостно преследван.

При това положение е ясно, че равенството няма да функционира в качеството си на ценност. Всеки, който има възможност да го наруши, го върши незабавно, използвайки познанства, роднинства, подкупи, обещания за услуги и прочие. Ценност е не да бъдеш равен, а да бъдеш привилегирован. Това обръщане на ценността се

извършва поради неравното положение на управляващите.

Управляващите формират престижната общност в обществото. Във всяко общество образците в начина на живот се създават от престижните групи. От тези групи към останалите пълзят образците и това е обективен социален процес.

Създаденото на властна основа неравенство взривява социологическите ценности – то определя смисъла на братството и другарството. Братя и другари са всички, които не си засягат подчинението и подвластното, които не пипат създадената йерархия. Подхвърли ли се на критика властната социална същност, оспори ли се по някакъв начин тя, няма вече братство и другарство. Врагове стават другарите.

Същият е смисълът на социалната справедливост. Справедливо е всичко, което не нарушава създаденото на основата на подчинението и подвластното равноправие. "Не е справедливо" да се съкращават бюрократи, да се дават права на интелигенцията, да се увеличават гражданските свободи и пр. Това нанася удар върху тържището на размяната: аз на тебе, ти на мене. Оттук идва и сложността, и трудността на всяка социална промяна. Промяната, за да има смисъл, трябва да измени самия принцип на социалната игра: вместо размяна на власти, размяна на труд. Но това означава да се измени смисъла на всичко, което притежава човекът. Изменя се смисълът на двете му ръце, изменя се смисълът на способността му да се подчини. До вчера той е бил властен над ръцете си, сега трябва да се труди с тях. До вчера постът е генерирал властната му позиция, а сега с управленския труд (има и такъв труд!) Трябва да изкарва хляба си.

Централизираното управление, въпреки че се смяташе, че може да направи каквото си поиска, не успя да реализира основния разпределителен принцип на социализма "всекиму според труда".

Този принцип срещаше и среща стихийната, упорита съпротива на така наречената уравниловка. Според разпространеното схващане уравниловката е възможна поради превратната представа за равенството.

Излиза така, че в едно общество като нашето, където неравенството е издигнато в култ (неунищожимият култ към личността на политическия вожд е върха на неравенството), изведнъж идеята за равенството става твърда като камък. Там, където привилегиите се ценят, където разцъфтява противозаконното неравенство между управлявани и управляващи, равенството става някаква реакционна мечта, заставаща на пътя на прогреса.

Струва ни се, че обясненията биха могли да бъдат две.

Първото е свързано с желанието за компенсация. При този безспирен стремеж към някаква привилегийка и предимство е нужно да има баланс. Той ще се изрази в борбата на всички да се дава по равно – заплати, приеми, жилища, карти за почивки и прочие. И погледнато по друг начин – неравенството с управляващите е таксата, която се плаща, за да бъдем

равни ние – управляваните. Неравно поставеният управляващ, притежаващ могъща власт над всички, трябва да има това могъщество, за да гарантира равенството сред подчинената му маса.

Второто обяснение доразвива първото, но може и без него. Уравниловката е възможна поради това, че в социалната игра ние не разменяме труд срещу труд, а власт срещу власт. Хората могат да се различават според труда си, но техните възнаграждения се дават не за труд, а за подчинение и затова какво им е подвластно. Уравниловката е по отношение на трудовия принос, тя не е по отношение на приноса на властта. Така принципът "всекиму според труда" в условията на казармения социализъм става "всекиму според властта". Ето защо уравниловката засяга равните във властната структура на обществото, независимо от това, че те са неравни в трудовите си резултати.

Но истинското, дълбинното противоречие на принципа "всекиму според труда" с казармената система е другаде. Хората са очевидно различни по трудовите си възможности и ориентации. Разликите са изключителни.

Няма друг социален срез, в който хората да са така различни, както в сферата на труда. Едни работят за десетима, втори върши нещо, което не би могло да бъде извършено от друг. Как да бъде дадено всекиму според труда, когато, първо, не може във от пазара да се сравняват различните продукти на труда, а ние сме ликвидирали пазара и сме го заменили с плана, и, второ, как да се даде всекиму според труда, когато на един трябва да се броят милиони, а друг и за хляба си трудно изкарва. В непознато нам общество е възможно да има свободен пазар и трудова диференциация, в условията на казарменото общество такива неща не са позволени. В него има план, задание, изпълнение, възнаграждение за изпълнението. Принципът "всекиму според труда" по природа е неосъществим в командно-административната система, защото той съдържа в себе си не силов път в изграждането на социалната йерархия, а трудов. Няма да отива напред и нагоре този, който повече слуша, а този, който повече и по-добре работи, независимо от това дали е послушен, или не. Командно-административната система два дена няма да съществува, ако реализира този принцип и затова той в нея има демагогски и лицемерен характер. Централизираното управление никога сериозно не се е стремяло да го постигне.

Всяко от равнищата на централизираното управление има пълномощията и правата да управлява и контролира всичко на "поверената" му територия. Нещата на селско и градско равнище някак се оправяха, но на национално равнище проблемите на централизираното управление лъсваха докрай. Основният негов проблем е, че по принцип не е възможно всичко да се управлява и контролира. Един ум, бил той индивидуален или колективен, съставен от най-големите гении на човечеството (а нашият случай е различен) не е в състояние да обхване, анализира, прецени и разпорежи

цялото многообразие на обществото. А точно такава претенция има централизираното управление на командно-административната система. В централния план са се опитвали да планират стотици хиляди продукти: кой, кога, колко трябва да произведе. Как се обхващат, съпоставят, степенуват тези стотици хиляди! Централизираното управление се произнася кое е истина, кое не във философия, физика, биология, езикознание, в която и да е наука. То се опитва да определя как трябва да рисуват художниците, да съчиняват композиторите, да творят поетите. То определя кое е хубаво, кое грозно, кой е положителният герой. То казва кое и как да сеят селяните – клонеста пшеница, царевица, ломски ямки, торови саксийки и пр. То определя какви да бъдат образованието, футбола, стоителството на заводи и жилища, архитектурата и прочие. Няма сфера в обществото, която да е въвн от контрола на централизираното управление. Даже църквата, която е отделена от държавата и за която официално отговаря Министерството на външните работи, изцяло зависи от него – от избора на патриарха, до ремонта на някоя камбанария.

И тъй като по принцип е невъзможно да се управлява всичко това, то централизираното управление лишава от инициатива всички "подотчетни": индивиди, общности и институции. Една организация може години наред да стои без ръководител и това сериозно да пречи на нейната работа, но ръководител тя не може да си избере: чака се решението от Горен, а Горен са заети. Във вестника не може да се постави нов проблем, ако не се "съгласува" с централизираното управление, всяко ново производство или ново строителство се нуждае от разрешение, даже документите за жителство в София на поредния ватман трябва да бъдат подписани от министър или приравнен с него.

Тъй като централизираното управление не може да се справи с непосилната си задача за тотален контрол, то извършва степенуване на задачите. Всяка организация във всички общества степенува задачите си. Има своите приоритети. Но в случая с централизираното управление е друг. То извършва степенуване на задачи, при което главното за него става главно за всички. Така се редуцира всестранността на обществото и многообразието на човешките дейности. В обществото като цяло всяко нещо е важно, всяко е първостепенно и когато има плурализъм на социалните организации, те покриват със своите приоритети цялото поле на обществото.

Поради казаното в обществото се появяват съществени диспропорции, които водят до абсурдни резултати – в земеделска България, която от векове насам е на едно от първите места в зеленчукопроизводството, изведнъж изчезва от пазара ту лука, ту чесъна, ту пипера, ту картофите. В сферата на индустриалните произведения няма стока за широко потребление, която в последните десетилетия да не е била дефицитна: от солта, до пироните. В тотално плановото стопанство по най-планомерен начин, защото това не е план, а форма на

контрол, съществуват диспропорции в развитието на производителните сили, които не дават възможност в нито един отрасъл да се работи системно и качествено.

Следващият основен проблем на централизираното управление е, че не съществуват и не могат да съществуват социални механизми за осъществяване на тотален контрол. Съществуват само механизми за санкции при отклоняване от контрола, а за изпълнение на плана, решението, текущият контрол, механизмите работят отчасти. В обществото няма организация, която може всичко да приведе в изпълнение. Това от една страна. От друга – централизираното управление обсебва по такъв начин значимите човешки дейности, че ги деформира. Плановите по принцип са трудно изпълними, защото не са програма за дейност, а форма на контрол.

а) Решенията, особено явните и документалните, си остават на хартия, при което те, в мнозинството си съдържащи чудесни неща, поради силовата природа на системата се изпълват с императиви – “трябва”, “да се направи”, “решително да се подобри”, “да се постигне коренен поврат”, “да се изпълни”, “да се задоволи” и пр. Поставят се срокове, отправят се призови за подобряване на качеството, за решаване на жилищния въпрос, за подобряване столовото обслужване, за премахване на бюрокрацията и пр. Решенията обикновено съдържат очаквани и желани от населението неща. При това положение възниква един резонен въпрос – ако адресатите на такъв род документи, от обикновения човек до министерството, са в състояние да изпълнят спуснатото от централизираното управление разпореждане, то защо не са го направили и без да им се нарежда? (9, стр. 29).

Те не са го изпълнили, защото инициативата на значимата дейност е отнета от изпълнителя. Който и да е изпълнител няма правото да свърши и най-доброто дело, докато не му се нареди. Ако пожелае някой да раздава безплатна храна на гладните – ще бъде санкциониран. На един от героите на Хайтов забраниха да прави пътеки в гората. Но ако на този герой бъде наредено да прави пътеки, то сигурно е, че той или ще ги прави през пръсти, или няма да си мръдне пръста. Наредането, решението от горе, колкото и да е добро, е принуда. То не е програма (инициатива, цел) за дейност. А принудителната дейност изисква адекватни мерки, за да бъде изпълнена. Тя се нуждае от камшик и такъв камшик беше създаден от Сталин. Концлагерът не е плод на извратената фантазия на генералисимуса, той е логичен резултат на тоталното централизирано управление. Тоталният централизъм изисква принуда, при него няма свободна мотивация на значимата дейност, трябва изпълнителите да бъдат пришпорвани, за да вършат работа:

б) Започват непрекъснати реорганизации, търсят се начини да се задейства машината, да се постигне ефект. От една страна реорганизациите създават чувство за нестабилност в апарата и засилват желанието му да бъде добре с началството, а от друга, веднъж създаденото

учреждение трудно се закрива и това допълнително увеличава бюрокрацията.

в) За да се постигнат все пак целите в обема, който позволява да се оправдава абсолютния централизъм, започват да се мобилизират за изпълнението на национални или регионални (частни) проблеми усилията на институции и общности, чиято дейност няма нищо общо с решаваната задача. Лекарите се пращат по бригади да копаят канавки, работници от фабрики и заводи метат площи за поредното честване, цели индустриални предприятия отиват да копаят домати,, да берат чушки и пр. Случва се да се струпат хиляди хора на някой обект за да бъде завършен в срок. Това води до създаване и поддържане на кампанийния стил на работа и мислене. Утвърждава се разхитителното отношение към обществото богатство – разхищават се материали, време, енергия, трудови ресурси. Важно е поставената задача да се изпълни, а цената не е важна. Култивира се показността. Поставят се и се изпълняват показни цели, които това и трябва да направят – да покажат, че централизираното управление е добро.

Добро е то и за да не предизвиква съмнение неговата доброта на основата на сакрализацията на "научната теория" и на собствените му решения се създава утвърдителния подход.

Утвърдителният подход гласи: посоката на общественото развитие е правилна, взетите от централизираното управление решения са добри, властта, която е в ръцете на централизираното управление, е всъщност в ръцете на народа, основното са успехите, ние вървим напред. На този фон се допуска, че може да има отделни недостатъци, някои изпълнители да не си свършат работата, да има единични отрицателни явления и прочие. Но общата оценка, генералните изводи могат да бъдат само положителни и в никакъв случай да не подхвърлят на съмнение мъдростта на централизираното управление. Точно този подход към обществените явления е по същество марксистко-ленински, той е класово-партиен.

Тъй като централизираното управление се ръководи от научната теория, а в нея, според Сталин и следовниците, му основното е, че в обществото най-главното са производителните сили, а не човека, то в утвърдителния подход се отъждествява обществото с държавата, населението – с производителните сили, народа – с абстракцията и всички политически и хуманистични цели на одобряваната индивидуална и груповата дейност се редуцират до чисто производителните – "да се постигне" от едни-какви си по едни-колко си на глава от населението, да се изпълни и преизпълни плана, да добием едни-колко си тона чугун, захар, пшеница или памук. Издигането от време на време на призови "за човека" трябва да дадат словесно равновесие на постоянно демонстрираната свръхцел на производството.

Всеки човек, всяка индустрия, всяка организация имат смисъл дотолкова, доколкото съдействат за постигането

на производствените цели, а онова, което не може пряко да се свърже с тях, свързва се косвено. Вестникът, радиото, телевизията, литературата, музиката, модата, сферата на забавление трябва най-малкото да не отвличат човека и институциите от техните производствени задачи ("сега не е време за тези въпроси", или предаванията на телевизията, които завършват в такъв час, че да може зрителят да се наспи и на другия ден да работи), най-добре е когато духовните, осведомителните и развлекателните институции мобилизират народа за още по-добра работа.

Така се формират двете страни на утвърдителния подход - похвален за централизираното управление тон и производствена тема. Производствената тема е основната, похвалният тон - годподстващ. Създава се представата за нормално и прилично в публичното изказване и писаното слово, която представа е свързана със сакрализацията на "научната теория". Създадената "нормалност", освен чисто идеологическата си несъстоятелност и практическа безперспективност, формира масовото чувство, че има едва ли не неприлични зони: външната политика на страната, дейността на висшите органи за социално управление, участието ни в СИБ, жизненото рантище частният живот, пък и не само частният, на големите живи политици, сферата на забавленията, големите стопански проекти и техните алтернативи, противоречията между органите за социално управление, правата и свободите на гражданите, дейността на милицията и армията, функционирането на съда, замърсяването на околната среда и прочие.

Тази псевдо"утвърдителна" позиция раздели всичко, което говорим и мислим, на две - прилично и неприлично, официално е неофициално, тя приравнява всекидневно общественозначимото с неприличното и натам го деформираше. По такъв начин под печата на секретността се окзва и самото обществено мнение. В нашата страна, ако не се лъжем, тя беше една от първите сред социалистическите страни, системно се изследва общественото мнение по всички важни въпроси, но резултатите се пазят в най-строга тайна. И тайната е затова, защото общественото мнение е въвн от задължителната обяснителна схема, тя е твърде елементарна, за да побере истинските мисли и чувства на хората, и, оказало се въвн от схемата, общественото мнение става неприлично.

"Утвърдителната" схема е схема за дейност не само за нашия печат, наука, литература и изкуство. Върху нейния генетически код се изгражда цялото функциониране на всички организации в обществото. Основното навсякъде е производството в най-тесен смисъл - от успеха на учениците, през трудовата дисциплина, до високите спортни резултати. И това не е естествено, защото - браво на желязната чета на Иван Абаджиев, - но да се радваме ли на нейните успехи, когато физическите качества на нацията се влошават? А нима многолетните усилия на различните обществени организации да се заангажират с трудовата дисциплина и

качеството на продукцията дадоха някакви резултати?

В дейността на обществените организации похвалният тон се състои в задължителното поставяне на частни въпроси: защо се забавя строителството на дискотека в еди-кой си район? Защо хигиената в стола е на ниско равнище и прочие.

Централизираното управление обаче отговаря от позициите на общото, което в създадената обстановка се отъждествява с обективното: дискотеката се забавя, защото не достигат строителни работници, няма достатъчно строителни материали; хигиената в стола е такава, защото в града има режим върху водата, а кухненският персонал не достига и прочие. Тези отговори се смятат за напълно удовлетворителни, защото посочените от управлението липси са плод на дейността на това управление, а всичко, което то върши, заслужава най-голяма похвала. Нали затова всички дейности са обобществени и господства ясно властно отношение!

Така обществените организации, в това число вестниците, радиото и телевизията говорят на езика на частното, което става субективно, а социалното управление – с езика на общото и обективното. В този неравноправен диалог читателите, слушателите, зрителите, членовете на съответните организации вече не искат да участват.

От друга страна, настъпиха изключителни по своите последствия промени в отделните хора – те станаха работници, значително нарастна образователното им равнище. Изследванията показват, че през последните десетилетия, напук на традиционния ни мазохизъм, българинът нравствено е израсъл. Не става дума за отделни групи печалбари и бюрократи, а за основната маса на народа. Заедно с това ветровете на научно-техническата революция задухаха по нашите земи. Досегашната одобрителна позиция, рожба на цялата система от илюзии и създадените на основата на илюзиите властни отношения, става от ден на ден по-малко убедителна. Хората започват все по-ясно да виждат, че социализмът през последните десетилетия, както у нас, така и другаде по света навлезе в критична фаза. Той или ще види своите проблеми и ще потърси начин да излезе от тях, или ще загине.

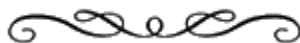
* Всички данни тук са от изследването "Града и селото", 1968, 1986 г.

1. Бурлацкий, Фьодор, "Брежнев и крушение оттепели. Размышления от политического лидерства", Лит. Газета, бр. 37, от 14.09. 1988 г.
2. Сталин, Йосиф "Въпросите на ленинизма", С., 1947 г.
3. Гагнус, Александр "На румнах позитивной эстетики. Из истории одного термина", Новый мир, кн.9, 1988 г.
4. Попов, Гавлир "Об еволюции бюрократизме и путях его преодоления", Наука и жизнь, кн. 10, 1988 г.
5. Иванов, Димитър "Властта. Философско-социологически анализ", С., 1985 г.
6. Бурлацкий, Фьодор "После Сталина. Заметки о политической оттепели", Новый мир, кн.10, 1988 г.
7. Маркс, К., Фридрих Енгелс, Събрани съчинения.
8. Симеонов, Петко "Индивидуалната дейност", С., 1982 г.
9. Ганюшкин, Виталий "Еще всемернее!", Новое время, бр.36

Бележки от 2004 година: Сега през 2004 година намирам за комична своята сериозност при интерпретацията на цифрите за четене на научно-техническата литература сред населението. От една страна въпросите за глада и свободното време имат нова актуалност, от друга – програмата на Дискавъри за денонощие излъчва повече информация на публиката, отколкото десетки научно-популярни книги от онова време.

Разбира се, че по свършено различен начин бих развил същата тема, но е сигурно, че не бих се заел с това.

[Обратно към електронните книги](#)